

Sermaye Diyalektiği

Umud Soytaş, Bağımsız Araştırmacı, e-posta: umutsoytaş@gmail.com

Özet

Bu makalede, ilk olarak *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin Marx'ın *Kapital*'inde faydalanacağı kendi diyalektik yöntemini geliştirmesi açısından önemli bir cephanelik sunduğu savunulmaktadır. *Eleştiri*'de, Marx ilk olarak Feuerbachçı 'tersine çevirme' yönteminden faydalanarak özne ile yüklem konumlarının yerini değiştirip özne konumunu Kavramdan¹ olarak Öz alanına taşımış; Kavram mantığının, asıl incelenmesi ve çelişkilerinin ortaya çıkarılarak eleştirilmesi gereken Öz alanına Hegel tarafından dışarıdan dayatıldığı sonucuna ulaşmıştır. Asıl önemlisi Marx, Öz alanının çelişkilerinin yanılmalı bir biçimde uzlaştırılmasına karşı, tersi bir düşünsel hamle ile görünümüleri soyutlayarak, en Özde bulunana ulaşır bunun uzlaşır/uzlaşmaz karakterinin açığa çıkarılması gerekliliğini, kendi diyalektiğinin köşe taşı yapmıştır. Kapital baştan sona farklı görünüm biçimleri, bunların kendi içinde ve arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışan bir örgüye sahiptir. Makalenin ikinci bölümünde, Marx'ın Hegel eleştirisinden çıkardığı ve yararlandığı öz-görünüm diyalektiğinden *Kapital*'in anlaşılması en güç olan Meta ve Para kürelerinde ne şekilde faydalandığı anlatılır. Marx, ilkin hem bir kullanım hem de bir mübadele değeri olan metayı tüm kullanım değerlerinden soyutlayarak toplumsal olarak gerekli emek zaman miktarı tarafından belirlenen, özde bulunan değere ulaşır. İkinci hamlesinde bu kez Hegel'in Öz mantığından faydalanarak özden görünüme; değer mübadele değerlerine ve paraya doğru yansıyan diyalektik ilişkilerini inceleyerek dolaşım alanını kurar. Paranın iki temel çelişkisini keşfeden Marx, hem dolaşım alanı hem de olmayan, kullanım değeri değer kaynağı olan özel meta, emek-gücü ile üretim alanı ve Sermaye küresine geçer. Fakat değerini arttırmak zorunda olan değer olarak sermayenin -birbirinden bağımsız düşünülemez- mutlak ve görelî artık değer üretimleri, belirli bir eşikten sonra kapitalizme özgü değerlendirme sürecini genel olarak üretimin önüne 'Engel' (Schranke) olarak çıkarır. Engel Hegel'de aşılabilir, Sınır (Grenze) ise gerçekte geçilemez olandır. Toplumsal olarak gerekli emek zamanının, gerekli ve artık-zaman olarak bölünmesi ve aralarındaki sınırın Hegel'in kullandığı terminolojik anlamı ile 'Sınır' (Grenze) oluşu sermayeye dayalı üretimin 'Kötü Sonsuzluk' olduğunun ispatıdır. Sermaye tüm zamanın artık emek-zaman olmasını isterken değer kaynağının toplumsal olarak gerekli emek zaman olduğunu her seferinde unuttur; gerekli emek-zamanını aşmaya çalışır. Süreç hem sermayenin dolaşım sürecinden hem de nüfus yasasından takip edilebilir. Böylece *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nden çıkarılan dersler ile tüm görünümlerin altında yatan çelişkinin zamanla iki ayrı 'Öz' arasındaki karşıtlık, 'uzlaşmaz çelişki' olacağı ve değer biçimine dayalı kapitalist üretimin çöküşünün bir zaman sorunu olduğu ortaya çıkar.

Anahtar Sözcükler: Diyalektik, sermaye, öz, kötü sonsuzluk, sınır.

Dialectics of Capital

Abstract

In this article, it is argued that *Critique of Hegel's Philosophy of Right* offers an important arsenal for the development of Marx's own dialectic method used in *Capital*. In *Critique*, Marx firstly translocates the positions of the subject and predicate by using Feuerbachian 'inversion method' and moves the subject position from the Concept to the sphere of Essence, and then concludes that the logic of Concept is imposed by Hegel from outside to the logic of Essence which should be examined and criticized by exposing its contradictions. More importantly against Hegel's illusory reconciliation of contradictions of Essence sphere, Marx's cornerstone of his dialectics is the necessity of abstracting appearances by a reversal intellectual move, reaching to the most essential one and revealing its reconcilable/irreconcilable characteristics. *Capital* by beginning to the end, has a knit to reveal the relations of different forms of appearance, within and between them. In the second part of the article, it is explained how Marx makes use of the essence-appearance dialectics which he derived from the critique of Hegel, in the *Capital's* most complicated spheres of Commodity and Money. Marx firstly reaches the value in the essence which is determined by the amount of the socially necessary labour time, by abstracting all use values from commodity that is both use value and exchange value. In the second move, making use of Hegel's logic of Essence he establishes the sphere of circulation from essence to appearance by examining the dialectical relations of value reflected in exchange value and money. Marx who explores two fundamental contradictions of money introduces field of production and Capital sphere with a special commodity; labour-power which is both in and out of circulation and whose use value is the source of value. The absolute and relative surplus value production processes –which can not be thought independently of capital as the value that needs to increase its value puts the capitalistic process of producing surplus-value up against the general production as a 'Barrier' (Schranke) after a determinate threshold. In Hegel Barrier can be passed over but Limit/Boundary can not actually. The division of the socially necessary labour time into necessary and surplus labour time and the limit between them being exactly the same as the 'Limit/Boundary' (Grenze) in Hegel's terminology is the proof of the production based on capital to be 'Bad Infinity'. The capital, as willing all the time to become surplus labour time, always forgets that the source of value is the socially necessary labour time and attempts to overcome necessary labour time. The process can be followed from both the circulation of capital and the law of population. Thus with the lessons learned from the *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, it comes in sight that the contradiction that lies under the whole appearances will be the 'irreconcilable contradiction' between the two separate 'Essences' and collapse of the capitalist mode of production based on value form is a time issue.

Keywords: Dialectics, capital, essence, bad infinity, limit.

Giriş

“Görünen, gerçek olsaydı bilime gerek kalmazdı.”

K. Marx

Marx sonrası, 20. yy’da gelişen siyasal ve akademik Marksizmlerde, Marx’ın çalışmalarını; Hegel’in tilmizleri sol-Hegalcilerle polemiklerinin ön-planda olduğu Alman felsefesi ile hesaplaştığı ‘Genç Marx’ ve felsefe eleştirisini tamamlayıp ekonomi politik alanına kaydığı, ‘bilim’ yaptığı ‘Olgun Marx’ evresi şeklinde dönemselleştirmek yaygındır. Sovyet kökenli Diyalektik Materyalizm teorilerinden, Althusser’in meşhur ‘epistemolojik kopuş’ tartışmalarına, *Kapital I*’deki ‘değerler’ ile *Kapital III*’ün ‘üretim fiyatları’ arasında bir ‘dönüşüm sorunu’ olduğunu varsayan Sraffacı, neo-Ricardocu modelleştirmelere, Analitik Marksistlere kadar uzanan geniş bir literatür genç kuşaklara; ‘Olgun Marx’taki ‘Genç Marx’ı, Marx’taki Hegel’i unutturmuş ve asıl önemlisi yöntemini, Marxçı diyalektiği gerçek bağlamı olan bütünsellik fikrinden uzaklaştırmıştır. Diyalektik yöntemin özellikle Sovyet Marksizmi tarafından Diyalektik Materyalizm (Dia-Mat) adı altında karikatürize edilmesi Marx’ın asıl diyalektiğinin, sermaye diyalektiği olduğu gerçeğini perdelemiştir.

Kökenleri Engels’in *Doğanın Diyalektiği*’ne dayanan, klasik versiyonları Stalin ve Politzer’de bulunan Dia-Mat teorilerinde; niteliğin niceliğe (ve niceliğin niteliğe) dönüşümü, karşıtların birliği, olumsuzlamanın olumsuzlanması gibi diyalektik düşüncenin araçları; birbirinden ayırıştırılarak kendine menkul, aşkın ve dogmatik bir konuma yükseltilir. Hegel’in ‘idealizm’i eleştirilir fakat ‘yöntem’i alınıp sözde ‘maddeci’ bir temele oturtulmaya çalışılır. Maddeci temel toplumun ‘maddi’ temelleri ve ‘doğa’da bulunur ve ‘bilim’in doğru yöntemi olarak ‘her şey’e ‘uygulanır’. Dia-Mat teorileri, araştırma konularını ‘her şey’leştirerek yöntemi muğlaklaştırmakta, ‘hiç’leştirmekte; paradokstan kurtulmak için ise araçlarını mutlaklaştırarak; nesnenin yasasını bulmak yerine, yasayı nesneye dayatmaktadır. Mantık aşkınlaşarak gerçekliğe müdahalede bulunmakta, açığa çıkarılması gereken ilişkiselliklerin ve gerçekliğin yerini almaktadır.² Halbuki özne olmadan doğa bilimlerinin bir yöntemi olarak işletilmesinin açıktan yanlış olmasının yanı sıra, tarihsel ve mantiki-sistemantik boyutlarının ayırıştırılması gerekir. Diyalektik, her türden nesneyi araştırmaya yarayan, sorunu çözen, tabiri caizse her kapıyı açan bir maymuncuk değil; içkinliği gereği sınırlı ve gayet belirli-belirgin koşullar ve varsayımlar altında işleyebilen, nesnesinden ayırıştırılamayacak, aksine belli düzeyde bir özne-nesne özdeşliği ön-varsayan ve bütünselliği kuran ilişkisellikler ağıdır. Diyalektik yöntem (makalede irdelenecek temel farklılığına rağmen) her iki düşünürde de diğer her şeyden

önce bütünselliğin yöntemidir: Hegel’de Mutlak, Marx’ta Sermaye.

Marx’ın ekonomi politik eleştirisinin doğru anlaşılabilmesi, ancak Hegel’le ilişkisine, erken dönem yöntem polemiklerine ve Kapital’de kullanım değeri/değer çelişkisi ile başlayan sürecin her bir aşamasındaki geçişlerine odaklanarak mümkün olabilir. *Kapital*’in ilk baskısından günümüze, 150 yıllık Marksizm tarihinin uzunca bir periyodunda en büyük teorik sorun, Hegel’den devralıp değiştirerek kapitalist üretim biçiminin eleştirisini vermesini sağlayan diyalektik yönteminin ana konusundan; sermayeden koparılması olmuştur. Ayrıca ‘Genç Marx’ın Hegel’le ve sol Hegelcilerle polemik yürüttüğü erken dönem yöntem çalışmalarını kapitalist üretim biçimini yaratacak olan sermaye diyalektiğinin ön-hazırlık aşaması olarak değerlendirmek gerekir.

Sermayenin diyalektiğine odaklanılması konusunda portre aslında geçmişte olduğu kadar olumsuz değildir. Son 20-30 yılda Hegel felsefesine eğilen başlıca iki okul – Sistematik Diyalektikçiler, Uno-Sekineçiler - ve farklı ekollerden gelen bir dizi bağımsız düşünür, *Mantık Bilimi* ile *Grundrisse* ve *Kapital* arasındaki diyalektik kurgulara benzerlik/farklılık temelinde titizce eğilmektedir. Böylece ilk defa; bütünsel yöntemin Marx’taki karşılığına, Hegel felsefesinin Marx’taki izlerine ve Marx’ın ekonomi-politik kavrayışına dair derin tartışmaların yürütüldüğü geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. İkincisi, Marx’ın (dönüştürerek) faydalandığı Hegelci diyalektiğin gerçekte kapitalist üretim biçimini kuran diyalektik olduğu düşüncesiyle yöntem, Marx’ın uyguladığı eleştiriye yani, ekonomi politiğe yeniden kavuşturulmaya çalışılmış, Dia-Mat teorilerinden uzaklaşmıştır.

Her iki okulun da Hegel’in *Mantık Bilimi*’nin işleyişine bakışları; en Soyut, Dolayimsız, Belirlenimsiz olan Varlıktan diyalektik Çelişkilerin sentezlenmesi (aşılma, ortadan kaldırılma) yolu ile en Somut, Dolayımli, Belirlenimli olan Mutlağa (Kavram, İdea Yaşam vs.) doğru ilerleyen, böylece Varlığın tüm boşluğunu, soyutluğunu vs. doldurup başlangıç noktasına, gerçekte kendi içine dönerek bütünü kuran çift yönlü, dolayısıyla dairesel harekettir. İki okul için de Hegel’in Mutlağının Marx’taki maddeci muadili önceki ekonomik biçimleri alt ederek meta-ekonomisini elde etmiş/etmekte olan Sermayedir. Kapitalizm olgunlaştıkça meta ile başlayan diyalektik, sermayenin kendi öz-soyutlama kapasitesini geliştirdikçe tekrar metaya dönerek kapitalist üretim biçiminin yaşam döngüsünü tamamlamaktadır. Böylece kapitalizm öncesinin rastlantısal, toplumun tamamını kendisine benzetme yeteneğine sahip olmayan, zorunlu olmayan ilişkilerinin yerini; kapitalizm ile birlikte tüm yaşam biçimlerini içine alan, yayılan, yoğunlaşan ve kendisini yeniden üretme yeteneğine sahip bir ilişki olarak sermaye alır. Lakin Marx’ın sermaye diyalektiğinin, ideal olarak Hegelci

mutlağın diyalektiği olmadığı da aşikardır.

Metanın içerdiği kullanım değeri/değer çelişkisi ile başlayan diyalektik, iki okulca başlıca iki farklı karşılaştırma ve tablolandırmaya yol açar. Sistematik Diyalektikçiler bu ilk çelişkiyi Marx'ın ortaya koyduğu haliyle ele alırken; Uno-Sekineciler kullanım değerlerini Hegel'in Yokluk Kavramı ile özdeş hale getiren bir soyutlama ile hiçbir parçasının sermayenin mantığı altına koyulmaya direnç göstermediği ya da sermayenin ötesine geçmediği ideal bir kullanım değerleri uzamı ile işe koyulurlar. Sistematik Diyalektikçilerin yetkin ismi Arthur, salt bir fikir deneyi olarak gördüğü Uno-Sekineci ideal bir kullanım değerleri soyutlaması ile sermayenin tam-Hegelci, ideal-diyalektiğine ulaşma çabalarına karşılık; emeği sermayenin 'içsel ötekisi', doğayı 'dışsal ötekisi' olarak konumlandırarak sermayenin ideal olmayan diyalektiği hakkında fikir yürütür. Fakat kendisi de değerın büyüklüğünü; 'toplumsal olarak gerekli emek zamanı'nın değil, 'toplumsal olarak gerekli sömürü zamanı'nın belirlediğini iddia ederek Marx'ın değer biçimini revizyona uğratar (2004:41). Uno-Sekinecilere göre Hegel'in Mantık'ında yer alan Varlık, Öz ve Kavram öğretileri sırasıyla sermaye diyalektiğinin Dolaşım, Üretim ve Dağıtım alanları ile örtüşür (Albritton ve Sekine, 1995: 117). Arthur'a göre ise Hegel'in üçlemesinin Marx'ın dizgesindeki (dizilimindeki) sıralaması; Meta, Para ve Sermayedir (2004: 108-109).

Marx'ın *Kapital*'i ile Hegel'in *Mantık Bilimi* arasında olduğu düşünülen farklı eş-biçimliliklere dayanan yeniden okumalar, adeta yapbozların parçalarını ayırıştırıp karşılaştırarak iki dizgenin farklı bölümleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların açığa çıkarılıp bütünü farklı şekillerde yeniden oluşturma çabaları anlamlı, eğlenceli, zihinsel açıdan ufuk açıcı olmakla birlikte; Marx'ın sermaye diyalektiğine dair kökensel bir tuzağa düşürür: Gerçek Sonsuzluk varsayımı. Sözü uzatmadan bu makalenin özgün savlarından biri; Hegel/Marx (Mutlak/Sermaye) diyalektiklerinin diğer birçok şeyden önce Gerçek/Kötü Sonsuzluk kategorileriyle irdelenmesi ve Sermayenin Kötü Sonsuzluğunun açığa çıkarılmasının gerekliliği yönündedir. Yeni diyalektikçilerin açtıkları tartışmaların, Hegel diyalektiğine dönerek Marx'ın kendi gerçek yöntemini *Kapital*'e geri kazandırma uğraşı açısından büyük önemi olmakla birlikte; Marx'ı Hegelleştirdiği, Hegel'e uydurmak için tahrif ettiği de belirtilmelidir.

Marx'ın diyalektiği bütünü kurarken yıkan, sermayeye dayalı üretim biçiminin tarihselliğini, geçiciliğini açığa çıkaran bir diyalektiktir. 'Gerçek/Kötü Sonsuzluk' terimlerini kullanmasa da *Grundrisse*'in artık değer üretiminden sermayenin dolaşımına geçtiği en kritik bölümünde sermayenin her Sınırı üstesinden gelinecek bir Engel olarak görmesinin gerçekte onları aştığı anlamına gelmeyeceğini (Marx, 1999: 310-311 ve 2014: 379) tartışarak Sınırların

her seferinde yeniden ortaya çıktığı Kötü-Sonsuzluk mantığına işaret eder. Fakat mesele sadece Marx'ın tüm ekonomi-politik çalışmalarını iki terim üzerinden okumak değildir, aksine Kötü Sonsuzluk mantığının Marx'ın eleştirel yönteminden çıkarılması gerekir.

Marx'ın kendi diyalektiği ile ilgili çok az yazdığı; derli toplu bir eser bırakmadığı yeni diyalektikçiler dahil literatürde yaygın kanıdır. Halbuki Marx çok erken döneminde Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni içeriksel ve yöntemsel açıdan eleştiri süzgecinden geçirmiş, yöntem sorununa dair çıkardığı dersleri tüm düşünsel yaşamı boyunca başucunda tutmuştur. Her ne kadar Marx'ta; Hegel'in kendisinin de iddia edebileceği, idealist biçimi ile Hegel'in de savunabileceği üzere içerik ve nesnesinden bağımsız bir yöntem mümkün olmasa da, iki büyük düşünürü yöntem ve nesnesi açısından birleştiren bütünsellik düşüncesi ortaktır. İçerisine doğdukları dönem; yaşam biçimlerini homojenleştiren, her şeyi tek bir biçime sokan, tek bir ilkenin 'arkhe'nin yayıldığı, yoğunlaştığı, her şeyi kendisine benzeterek egemenliğini ilan ettiği bir dönemeçtir. Hegel'de tarihten geldiği düşünülen bu ilke Mutlak, Tin ya da İdea olarak selamlanırken, Marx'ta Sermaye olarak dönemselleştirilir, tarihselliği ortaya konmaya çalışılır; eleştirinin hedefi haline gelir. Dolayısıyla Marx'ın Hegel'in Hukuk Felsefesinin eleştirisini verirken sermayenin; ekonomi politiğin eleştirisini verirken Hegelci diyalektiğin eleştirisini verdiğini söylemek çok yanlış olmaz.

Bu makalede Hegel sistematığından Marx'a yönelen Sistematiği ve Uno-Sekineci diyalektikçilerden farklı olarak Marx'ın diyalektiği kendi Hegel okuması merkeze alınarak, getirdiği eleştiriler üzerinden anlaşılmalı, başta farklı bütünsellik yaklaşımlarında Hegel'de kurucu, Marx'ta yıkıcı olanın ne olduğu açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Marx'ın Hegelci diyalektiği toptan tartıştığı ve eleştirisini verdiği tek eser, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* makalenin ilk bölümünün konusunu oluşturacaktır.

Hegel'in Devlet üzerinden kurduğu yanılısal Bütünlüğün ve uzlaşmaz çelişkilerin kökeninin Hegel'in dışarıdan dayattığı Kavram mantığı ekarte edilerek Özde (daha özsel olanda) aranması ve diyalektiğin bu yönde işletilerek gerçek karşıtlıkların gerçek olmayanlardan ayrıştırılması gerektiği, Marx'ın erken dönemde bilince çıkardığı önemli derslerdir. *Feuerbach Üzerine Tezler*'de çok daha belirgin hale gelen Marx'ın öz-görünüm mantığı, görünümün yabancılaşmış dünyasının özdeki iç çelişkiler ile anlaşılması ve yabancılaşmanın kökeninde bulunanın devrimden geçirilmesi gerekliliği, aynı zamanda *Kapital*'in diyalektiğidir.

Makalenin devamında, ekonomi politiğin eleştirisine atlanarak öz-görünüm

mantığı çift yönlü olarak işlevsel kılınacaktır. II. bölümün başında soyutlama süreci ile toplumsal töz olarak değer elde edilecek, sonrasında tersinden Marx'ın Hegel'in Öz mantığının olumlu bir okuması ile Meta ve Para küreleri ve böylece bir yüzey biçim, görünümler alanı olan dolaşım alanının oluşturulmasındaki diyalektik süreçler takip edilecektir. Üretim ve Sermaye alanlarına atlanıldığı zaman bu kez değer in özsel olarak çelişkili olup olmadığı, çelişkinin uzlaşır/uzlaşmaz niteliği (*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde farklılaştırıldığı haliyle) asıl araştırma konusu olacaktır.

Makalenin üçüncü, son ve en önemli bölümünde iki farklı hattan aynı sonuca; Sermaye diyalektiğinin bütünü kurarken yıkan, kendi uzlaşmaz/uzlaştırılmaz çelişkinin aynı zamanda kendi yapıcı unsuru olduğu gerçeğine ulaşılmaya çalışılacaktır. İlk hat Kötü Sonsuzluk mantığıdır, başta Hegel'den çıkarsanıp belirginleştirilmesi ve Marx'ın yazdıkları üzerinden işlevselliğinin tartışılması gerekir. İkinci hatta tüm görünümler dünyasını kuran sermaye ilkesinin Özsel olarak çelişkili olduğu ve bu çelişkinin tam da Marx'ta 'zaman kavramı' ya da aslında aynı şey demek olan 'nüfus yasası' ile karakterize olduğu tartışılacaktır. İlkinde *Grundrisse*'e, ikincisinde *Kapital*'e odaklanılacaktır.

Bölüm I: Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nden Çıkan Dersler

Marx'ın 1842 Ekim ayından 1843 Mart'ına kadar *Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptığı dönemde üzerinde çalıştığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* iki açıdan temel önemdedir: İçeriksel olarak Marx'ın ilgi alanlarındaki devamlılığı göstermesi ve mantık eleştirisi açısından. İlk Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Hegelci devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin derli toplu incelenip eleştirildiği en erken eserdir. Hegel'in devlet ile sivil toplum arasında kurduğu, öncelliğin ve belirleyiciliğin devlete verildiği yanılısamalı bütünsellik, bu ilk eserde paramparça edilip kapitalizmin eleştirisi sonraki dönemde burjuva-sivil toplum alanında aranacaktır. Marx'ın *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni yazdıktan 16-17 yıl sonra, 1859 yılında ekonomi politiğ in sistematik eleştirisinin yayımlanan ilk kitabı olan *Ekonomi Politiğ in Eleştirisine Katkı*'nın meşhur önsözünde belirttiği gibi;

Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ... köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında buldukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğ in içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. (1979: 22-23)

Öte yandan 1873 tarihli *Kapital*'in Almanca ikinci baskısının önsözü Hegel'e

'ölmüş eşek' muamelesi yapılamayacağı ve "diyalektiğin ... genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel'in ortaya koymuş olduğu gerçeğini" (Marx, 2011:29) hiçbir şekilde gölgeleyemeyeceğini vurgulayarak Hegelci diyalektiğin gizemlileştirici yönünün yaklaşık 30 yıl önce henüz moda olduğu sırada eleştirildiğini söyleyip tekrar *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni, bu kez yöntem açısından referans göstermiş olur. *Eleştiri*'ye odaklanarak meşhur "Hegel'de diyalektik baş aşağı durur, gizemsel kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği³ bulmak için tersine çevrilmesi gerekir." önermesindeki rasyonel çekirdeğin açığa çıkarılmaya çalışılması, Marxçı eleştirel diyalektiği de belirginleştirecektir.

İki farklı tarihte, farklı alanlarda duruyormuş gibi görünen iki sorunsal (devlet – sivil toplum ilişkileri ve yöntem sorunu) üzerinden bu erken dönem çalışmasına atıfta bulunması; düşünsel sürekliliğini göstermesinin yanı sıra, yöntemi araştırma konusundan ayırmadığını öğretmesi ve düşünsel yaşamının erken döneminde eleştirisini verdiği diyalektiğin -eleştirildiği haliyle- *Kapital*'in de diyalektiği olduğunun ipuçlarını verir.

Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesini -tüm dizgesel felsefesini olduğu gibi- bir bütün olarak ele alır, fakat mercek altına aldığı kısım eserin son bölümünü oluşturan İç Siyasi Anayayı (dar siyasi devlet) ve momentleri a) Hükümdarlık Gücü (krallık), b) Yürütme Gücü (hükümet gücü) ve c) Yasama Gücüdür. İç Siyasi Anayapının içerisinde bulunduğu Devlet, Aile ve Sivil-Toplum ile birlikte Nesnel Ahlaklılığın (evrensel geniş devlet, Sittlichkeit); Nesnel Ahlaklılık ise Soyut Hukuk ve Öznel Ahlaklılık (Moralität) ile Nesnel Tinin momentlerini oluştururlar. Dolayısıyla felsefeyi bir dizilim, sıralama, dizge sorunu olarak gören Hegel'in Soyut Hukuk küresi ile başlattığı tüm çelişkilerin Devlet alanında ve özellikle Temsilciler Meclisini içine alan son, en somut moment olan Yasama Gücünde aşması, 'ortadan kaldırması' beklenilir. Hegel'in soyut hukuğa yerleştirdiği bireyin istencinden (iradesi) başlayarak evrensel devlete kadar yükseltmeye çalıştığı Nesnel Tinin bütünlüğü, dolaylımsız sevgi ilişkilerine dayalı aile ve tikellikler alanı olarak görülen çıkarların çatıştığı atomize burjuva-sivil toplum alanlarından itibaren Marx'ın eleştiri oklarının hedefindedir. Hegel'e göre:

262. Gerçek İdea ya da Tin, kendi kavramının iki kavramsal alanı olan ve sonluluğunu oluşturan aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölündükten sonra bunların düşünceliğinin üstüne yükselir ve kendi-için sonsuz gerçek Tin olmaya yönelir. Gerçek İdea bu amaçla, kendi sonlu gerçekliğinin gerecini oluşturan bireyleri, yığınlar halinde bu kavramsal alanlara dağıtır ve bunu o şekilde yapar ki bireylerden her birine ayrılan yer, ona koşulların, kendi özgür istencinin ve yaşamdaki kişisel seçiminin sonucu gibi görünür. (Marx, 1997: 14 ve karşı. Hegel, 1991: 207)

Marx'a göre ise Hegelci felsefenin tüm gizemi bu paragrafta yatmaktadır. Marx'ın paragrafa getirdiği eleştirileri, çıkardığı dersleri birbiriyle ilişkili üç-dört başlık altında toplamak mümkündür.

1) Gerçekliğin ters yüz edilişi: İlk olarak devletin gerçekte aile ve sivil toplum üyelerinden türemesine rağmen, Hegel varolan olgusal gerçekliği baş aşağı çevirip sonsuz ideadan sonlu aile ve sivil toplumu türetmekte; koşulu koşullanana, belirleyeni belirlenene dönüştürmektedir. Hegel'in kurguladığı haliyle "devletin aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölünmesi kavramsal yani zorunludur, devletin özüne ilişkindir" (Marx, 1997: 16).

Marx gerçekliğin bu ters yüz edilişine karşı Feuerbach'ın din alanına uyguladığı 'tersine çevirme yöntemi'nden faydalanır. Feuerbach'a göre;

Tanrısal öz insani özden ya da daha doğrusu insanın özünden başka bir şey değildir, bireysel, yani gerçek, cisimsel insanın kısıtlılığından uzaklaştırılmış, nesnelleştirilmiş, yani insanın özünden farklı, başka bir öz olarak görülmüş ve tapılmış kendi özüdür; tanrısal özün bütün belirlenimleri bu yüzden insani özün belirlenimleridir. (2008: 49)

Yapılması gereken Tanrı ile bireyin, devlet ile aile ve sivil toplumun yerlerinin değiştirilmesi; özne ile yüklem konumlarının tersine çevrilmesidir. Böylece Hegel'deki gibi devlet burjuva-sivil toplumu değil, aile ve sivil toplum olması gerektiği gibi devleti yapan etkin öge haline gelirler. Hegel'in devlete verdiği öncelik, *Mantık Bilimi*'nde önceden kurulmuş Kavram mantığının Öz mantığı düzeyindeki olgusal alana dışarıdan dayatılma çabası ile ilişkilidir, tek başına Feuerbachçı tersine çevirme yöntemi Hegel felsefesinin sorunlarını çözmez.

2) Eleştirel olmayan ampimiz, dışarıdan dayatılmış mantık: Marx'a göre Hegel; ilk adımda aile ve sivil toplumu herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirmeden olgusal gerçeklik olarak veri alıp ikinci adımda, bu alanların tinini devletin tinine uygun hale getirerek İdeaya (Devlete) geçişi sağlamaktadır. (Devlet kendisini sonlu aile ve burjuva-sivil toplum olarak bölüyor ve bu işi onların düşüncelliğinin üstüne yükselmek ve kendi-için sonsuz gerçek Tin olmaya yönelmek için yapıyor.) Bu ikili işlemle olgular kabul edilmekte, fakat aynı zamanda tahrif de edilerek mantıksal bir uygunlaştırma ile İdeanın bir belirlenimi, ürünü, sonucu olmak ek anlamına da kavuşmaktadırlar. Çıkış noktasını oluşturan olgu bulanıklaştırılarak gizemli bir sonuç olarak kavranmaktadır. Böylece gerçekliğin ters yüz edilişi, tek yönlü tutucu bir ampimiz ve dışarıdan dayatılmış bir mantık ile karakterize olmaktadır.

Marx'a göre Hegel'i ilgilendiren tek şey ister devlet söz konusu olsun, ister doğa,

o ya da bu şekilde İdeayı bulmak, ampirik gerçekliği içerikte olmasa bile düşünme ya da söyleme biçiminde farklılaştırarak Kavram momentine geçişi sağlamaktır. Bilakis Hegel de Doğa ve Tin Felsefelerini, yaşam kaynağını ve ruhunu Mantık'ın İdeasının verdiği uygulamalı *Mantık Bilimi* olarak görür (2014a: 83). Marx'ın en genel eleştirisi de tam olarak budur:

... geçiş ailenin vb. özel varlığından ve devletin özel özünden değil ama tersine, evrensel zorunluluk ve özgürlük ilişkisinden kaynaklanıyor. Öz alanından Kavram alanına Mantık'ta [Mantık Bilimi] ortaya konan geçişin tastamam tıpkısıdır bu. Doğa felsefesinde de inorganik doğadan Yaşama aynı geçiş gerçekleşiyor. Hep aynı kategoriler bazen şu alan için, bazen bu alan için ruh sağlıyor. Önemli olan tek şey tikel somut belirlenimlere karşılık düşen soyut belirlenimleri bulup ortaya koymak oluyor. (Marx ,1997: 19)

Özden Kavrama geçiş Öz alanının kendi iç dinamikleri gereği değil, tek yönlü olarak İdeanın mantığı ve olgusal alana tek yönlü yaklaşılması ya da çarpıtılması ile gerçekleşmektedir.

3) Yanılsamalar mantığı: Hegel'in gerçekliği tersine çevirmesi 262 nolu paragrafın ikinci uzunca cümlesinde, bu kez yalnız bilincin yanılsamaları üzerinden söz konusudur. Gerçekte devletin gereçlerinin bireylere yığınlar halinde dağıtılması kişilerin koşulları, özgür istençleri ve seçimleri aracılığıyla olurken; Hegel'e göre bu dağıtımı yapan İdea, insanlara görünür gelen ise bunun insanların kendi koşul, istenç ve yaşamdaki kişisel seçimlerinin sonucu olduğudur. Böylece olgu; Hegel'de, İdeanın uğrakları (birey, yığın) dolayımıyla perde arkasından kendi kendisiyle kurduğu bir dolayım görünüşü haline gelir. Marx'a göre yanılsama insanlarda değil; Hegel'de ve İdeasındadır: "Gerçek, İdeanın görüngüsel görünüşü durumuna geliyor, ama İdeanın bu görüngüden başka içeriği yok" (1997: 18). Yanılsamanın kökeni aile ve burjuva-sivil toplumun devlete mantıksal dönüşümünün salt boş bir görünüş olmasında; aile ve sivil toplum kurumlarının Hegel'de Kavram alanına düşen siyasal yapılaşma ve düşünüş ile bağıntı kuramamasında yatmaktadır. Gerçekte uzlaşmaz olan özsel çelişiklere yanıltıcı, aldatıcı bir çözüm getirilmesi ve yanılsamanın dolayımın kendisi olarak kabullenilmesi eleştiri ilerledikçe belirginleşecektir.

Hukuk Felsefesi'nin incelemeye alındığı bu ilk düzeyde, Hegel'in kurmaya çalıştığı tikel çıkar sistemi (burjuva-sivil toplum) ile evrensel çıkar sistemi arasındaki özdeşlik baştan uzlaşmaz bir özdeşlik olarak görülür, somut özgürlüğe değil; çatışma ve yanılsamalara gebe olduğu belirtilip çözümleme Siyasi Anayapının momentlerine -Hükümdarlık gücü, Hükümet (yürütme) gücü ve Yasama gücüne- doğru somutlaştırılır. Her düzeyde özne ile yüklem

arasındaki ters yüz ediliş, *Mantık*'ın üçüncü momenti Kavram ve böylece İdeaya ulaşmak için olgusal gerçekliğin Kavram momenti gözlüğü ile tek yönlü ele alınıp farklılaştırılarak *Mantık Bilimi*'nin soyut momentlerine uydurulma çabası ve somutlaşan çelişkilerin her seferinde ötelenerek başka karşıtlık ve çelişkilere dönüştürülmesi incelenir.

Hükümdarın gücü momentinde, hükümdarın hükümdarlığı ile halkın hükümdarlığı karşı karşıya gelir (Marx, 1997: 45); dolayım, mutlak çelişkinin özdeşlik, en büyük tutarsızlığın da mantıksal tutarlılık olarak gösterilmesi, Marx'ın hicivli anlatımı ile hükümdarın fiziksel-biyolojik (siyasi değil) bedeninin devletin en büyük belirlenimi olması ile sağlanır (1997: 52). Hükümet (yürütme) gücünde ise devletin temsilcileri olarak memurların burjuva-sivil topluma müdahale etmesi gerekliliği Marx'a göre devlet ile burjuva-sivil toplum arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmaz; tam tersine onu 'yasal' ve 'kökleşmiş' bir karşıtlık durumuna getirir (1997: 75). Eleştiri'nin en uzun ve yoğun bölümü, Marx'ın Hegel'in dizgesine göre evrensel devletin en somut uğrağı, dar çemberde ise Hükümdar ve Yürütme gücünü içeren, bütünselliği oluşturan Yasama Gücünü ve içerisine yerleştirilen Temsili Meclisleri incelediği son bölümdür.

Dizilime göre meclislerin; hükümdarlık ilkesi ile halk, bir tek kişinin ampirik istenci olarak devlet ile atomize sivil toplumun tikel istençleri arasındaki karşıtlıkların uzlaştırıldığı, dolayısıyla bireysellik ile evrenselliğin dolayımlandığı en somut orta terimi oluşturduğuna değinilmişti. Marx, Hegel'de Yasama gücünün dolayımıcılığına karşıt olarak politik ve ampirik cephelerden birçok karşı veri sunar, fakat konumuz açısından Marx'ın yürüttüğü tartışmanın mantıksal çıkarımları önemlidir:

Öyleyse “usa uygun ilişki”, öyleyse “tasım”, varmış gibi görünüyor. Yasama gücü, orta terim, iki ucun bir mixtum compositumunu, krallık gücü ucu ile burjuva-sivil toplum ucunun, görgül bireysellik ucu ile yüklem ucunun bir karışımını oluşturuyor. Sonuç olarak Hegel, “orta terim” olarak “tasım”ı bir mixtum compositum olarak görüyor. Hegelci sistemin tüm aşkın özelliğinin ve gizemli ikiciliğinin ortaya hegelci tasım teorisinde çıktığı söylenebilir. Orta terim, evrensellik ile bireysellik arasındaki tahtadan kılıcı⁴, gizlenmiş karşıtlığı oluşturuyor. (1997: 123)

Böylece Marx, Hegel'de içeriksel olarak bir yandan özel çıkarların siyasal toplumdan uzaklaşmasını, öte yandan krallık gücünün aşırılışmasını önlemek için konulan meclislerin çağdaş toplumda tuttuğu yanlış ve aldatıcı konum ile Hegelci mantıkta çelişkileri uzlaştıran dolayımlayıcı orta terimin boşluğunu ve kofluğunu 'tahtadan kılıç' metaforu ile özdeşleştirmiş olur. Bu sayede Hegel'in

dolayım mantığının, Marx'ta çelişkilerin gerçekte aşılmadığı, soyuttaki çelişkiler geliştikçe uzlaşmazlıklarının daha görünür hale geldiği, çelişkilerin dışarıdan dayatılan Mantık kuralları ile salt biçimsel yönden çözüldüğü bir yanılsamalar mantığı olduğu netleşir. Görünüşte yasama gücünün kendi içinde, örneğin krallık ilkesi ile temsil ilkesi arasındaki karşıtlık, gerçekte siyasal devlet ile burjuva-sivil toplum arasındaki çatışmanın, dolayısıyla soyut siyasal devletin, böylece burjuva-sivil toplumun da kendi kendisi ile çelişmesinin sonucudur. Baştaki çelişki somuta ilerlendikçe, momentlerin her uzlaşma talebinde, uzlaşmazlığını ortaya koyarak daha da görünür hale gelen bir yabancılaşmalar alanı yaratmıştır. Marx'a göre Hegel'in hatası, kendini "... "görünüm" düzeyinde gösteren çelişkiyi "öz"de, İdeada birlik olarak kavramasında dayanmaktadır, oysa bu çelişkinin özü daha derin bir şeyde, yani özsel bir çelişkide yatmaktadır" (1997: 133).

Marx Hegel'in yolunu izleyerek soyuttan somuta, sivil toplumdan temsili meclislere kadar baştan beri ötelenen çelişkileri takip ederek bu son momentte çatışma düzeyine varan gerçek karşıtlıklar arasındaki dolayımın en büyük yanılsama olduğunu tespit edip ikinci düşünsel hamlesinde; bu kez geri adım atarak, Öz Alanındaki iki farklı karşıtlık biçimi arasındaki ayrımı ortaya koyar: 1) aynı özün⁵ farklı varoluşları arasındaki karşıtlık 2) karşılıklı olarak birbirini dışıtalayan iki özün gerçek karşıtlığı. Hegel'in karıştırdığı bu ikisidir; ilkinin yanında dolayım gereksinimi duymayan, ortak hiçbir şeyleri bulunmayan, tam da gerçek uçlar oldukları için özleri gereği çatışan uçları da dolayım lamaya çalışmaktadır.

İki özün gerçek karşıtlıklarının, tek bir özün kendi içerisinde gerçek olmayan karşıtlıkları ile karıştırılması; diğer deyişle gerçek karşıtlığın, aynı özün farklı soyutlamaları olarak görülmesi şu üç yanılsamaya yol açmaktadır: 1) "... bir ucu gerçek olarak kabul etme ve dolayısıyla bu soyutlama ve bu tekyanlılığa gerçek payesini verme ... Bu da bir ilkenin kendinde bir bütünlük olarak ortaya çıkacak yerde, bir başkasının basit bir soyutlanması olarak görünmesi" 2) "gerçek bir karşıtlığın şiddetlenmesi karşısında, ... bunu zararlı ve önlenmesi gereken bir şey olarak görme" 3) "bu çatışmayı dolayımlandırmak için çalışmak" (Marx, 1997: 130). Tüm bir Hegelci devlet felsefesini yöntemsel olarak eleştirmiş, daha önemlisi ileride kendi kullanacağı yönetime dair ipuçlarını vermiş olur.

Hegel'den farklı olarak Marx'ta Öz alanındaki çelişkiler Hegel'deki gibi illa uzlaşır nitelikte olmak zorunda değildir. Dolayımın Kavram alanından Öz alanına dışarıdan şırınga edilmesi yoluyla değil, nesnenin kendi doğasından çıkarsanması gerekir. Çelişkiler aynı özün gelişiminde karşıt belirlenimler olarak ortaya çıkıyorsa, aşılabilir çelişki; daha temelli ortak bir özün bulunmadığı takdirde, iki ayrı özün uzlaşmaz çelişkileridirler. Dolayısıyla sadece Hegel'i

takip ederek özlerden görüngülere doğru değil, aynı zamanda görünümünden öze, özdeki çelişkilere hareket eden karşıt diyalektiğin kurulması, görünürün altındaki çelişkinin niteliğinin (uzlaşır/uzlaşmaz) açığa çıkarılması gerekir. Gerçek karşıtlıkların, uzlaşmaz çelişkilerin çözümü ise Hegel’de olduğu gibi ‘tahtadan kılıç’ dolayımı değil, temelin devrimci bir dönüşümden geçirilmesidir.

*Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’*nde Marx’ın henüz Feuerbach etkisini aşmadığı görülebilir. Kısa bir süre sonra yazacağı *Feuerbach Üzerine Tezler’in* 4.sünde din alanının tartışma konusu yapıldığı görünümün dünyasından özlere yönelen Feuerbachçı ‘tersine çevirme’nin yetersiz olduğunu, temelin kendi iç çelişkileri ile açıklanmasının zorunluluğunu ve bununla da kalınmayıp maddi temelin kökten değiştirilmesi gerektiğini vurgulayacaktır. Buna göre kendisini dinsel dünyada gösteren yabancılaşmanın kökeninin seküler dünyanın kendi iç parçalanışı ve çelişkilerinde aranması ve bunun devrimci dönüşümden geçirilmesi gerekmektedir (bkz. Marx K ve Engels F, 2006:60). Marx’ın bahsettiği çelişkiler, kendisini din gibi bir yabancılaşmalar alanında görünür kılan fakat daha kökensel olan gerçek dünyadaki uzlaşmaz nitelikteki çelişkilerdir.

*Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’*nde uzlaşır/uzlaşmaz karşıtlıklar ayrımı, dolayım ve Öz mantığı ile ilişkili olarak; kuzey-güney kutupları, erkek ve dişi cinsiyetleri, soyut tinselcilik ve soyut materyalizm, felsefe ve din örnekleri üzerinden işlenir. Ne kuzey ve güney, ne de erkek ve dişi özsel olarak gerçek karşıtlıklar değildir. Kuzey ve güneyin her ikisi de kutuptur, özde birdirler. Erkek ve dişi cinsiyetleri de tek bir cinsin, tek bir doğa olan insan doğasını oluştururlar. Gerçek karşıtlık, hakiki uçlar; kutup-olan ve kutup-olmayan, cinsiyet-olan ve olmayan arasındadır. Bu karşıtlıklarda farklı özler karşısında kalınırken kuzey-güney, dişi-erkek örneklerindeki uçlar aynı özün farklı belirlenimleri, farklı varoluş biçimleridir. Benzer olarak ne soyut tinselcilik ile soyut materyalizm, ne de felsefe ile din gerçek karşıtlıklar değildir. Tin sadece maddenin soyutlanması olduğu için soyut karşıtı olmakta, gerçek özün sadece kendini soyutlamış karşıtını oluşturmaktadır. Din ve felsefe de karşıt kutupları oluştururlar fakat felsefe, aldatıcı gerçekliği içindeki dini kapsadığı için felsefe ve din gerçek karşıtlar değildir. (bkz. Marx, 1997 :129-130)

Karşıtlığın gerçek bir karşıtlık, iki ayrı öz arasındaki karşıtlık olmaması ya kuzey-güney örneğinde olduğu gibi karşıtların daha temelli tek bir özde, kutup olmada bir olabilmeleri, ya da mantıksal açıdan aslında aynı anlama geleceği üzere; bir ve aynı özün farklı varoluşları, farklı soyutlamaları olabilmeleri ile alakalıdır. Görünümdeki kuzey-güney, daha özsel olan kutbun; tin, maddenin soyutlanmasıdır. Böylece en genelinden özeline, belirliliklerin arttığı bir soyutlamalar hiyerarşisi ortaya çıkar. Marx’ın kapitalist üretim biçiminin

eleştirisini verirken kullandığı geniş anlamıyla her bir kategorinin bir ayağı en genel soyutlama olan genel olarak üretime, diğer ayağı ise daha belirli/özel soyutlama olarak üretimin kapitalist biçimine basar. Kullanım değerinden başlayarak ilki Marx'ın antropolojik, tarih-ötesi genel soyutlamalarını; mübadele değeri/değerden başlayarak ikincisi ise kapitalizme özgü, tarihsel soyutlamalarını oluşturur.

Sonraki iki bölümde görüleceği üzere; metanın hem bir kullanım değeri hem de bir mübadele değeri olması ile başlayan genel ve özel soyutlamalar arasındaki öz-görünüm gerilimi Kapital'i baştan sona kat eder. Gerçeklik Kavramın müdahalesinden arındırılır, uzlaşmaz çelişkiler takip edilir, fakat zorla uzlaştırılmaya çalışılmaz, özden görünümlere ve tersinden görünümlerden özdeki çelişkilere ulaşmaya çalışılarak tüm bu görünümlerin altında yatan temel karşıtlığın özsel olup olmadığı, temel çelişkinin uzlaşır/uzlaşmaz niteliği açığa çıkarılmaya çalışılır.

Bölüm II: Dolaşım Alanı

Marx için önemli bir tek şey var: incelemesine giriştiği görüngülerin yasasını bulmak. Ve, bu görüngüler belli ve kesin bir şekilde sahip buldukları ve belli bir zaman aralığında gözlenebilecek bir karşılıklı ilişki içinde oldukları sürece, onun için önemli olan sadece bu görüngülere hükmeden yasa değildir. Onun için daha da önemli olan, görüngülerin değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yani bir biçimden diğerine, bir ilişkiler düzeninden bir diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin yasasıdır. (2011: 27)

Marx *Kapital*'in ikinci baskısında, yönteminin hiçanlaşılmasından hayıflanarak bir okuyucusundan gelen yukarıdaki alıntıyı verir. Okur, diyalektik yöntemini tam olarak ifade etmiştir. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde çıkardığı dersler ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'in 4.sü ile uyumlu olarak Marx'ın Kapital'de faydalandığı yöntem; Hegelci haliyle özden görünüme ve devrimcileşmiş haliyle görünümünden öze ilerleyen çift yönlü bir diyalektiktir. Makalenin bu ikinci bölümünde görüleceği üzere Marx dolaşım alanını oluşturan meta ve para kürelerinde değerden mübadele değerine ve mübadele değerinden paraya ilerlerken tipik olarak Hegel'in Öz öğretisinden faydalanır. Sermaye bölümünde ise Marx'ın hedefi özsel uzlaşmaz çelişkileri, daha vurgulu bir ifade ile gerçek özsel uzlaşmaz karşıtlığı açığa çıkarmaktır.

Kapital'in ilk üç bölümü, Marx'ın sadece Meta ve Para küreleri ile ilgilendiği Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı isimli eserinin mantıksal kurgusunun özetlendiği, yoğun anlatımlı, anlaşılması güç bölümlerdir. Üçüncü uğrağı

oluşturacak olan Sermaye küresine kadar düşünce silsilesinin Marx'ın anlatımına sadık kalarak soyutlama süreçleri ve diyalektik geçişler üzerinden takip edilmesi en uygun yol olacaktır. Başlangıç noktası, metanın analizidir: "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği muazzam bir meta yığını olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır. Bu nedenle, incelememiz metanın analiziyle başlıyor" (2011: 49).

Kapital'e metanın analizi ile başlanması, genişliği ve dolaysız olması; tüm burjuva servetinin ortalama bir insana kendisini ucu bucağı olmayan bir yığın olarak göstermesi, en basit biçim olması; kavramsal soyutluğu, kapitalist organizmanın doğrudan gerçek hücreli olması ile ilişkilidir. Analizin ilk evresi, metanın hem bir kullanım değeri, hem de bir mübadele değeri olduğu yönündeki ikili karakterini ayırıştırır. Tüm bir süreci kuracak olan temel çelişki, kullanım değeri ile değer arasındaki çelişki olacaktır. Kullanım değeri yaşam için gerekli, maddi ya da manevi her türden insan ihtiyaçlarını karşılayan, kendisini kullanımla veya tüketimle gerçekleştiren, toplumsal ya da kişisel üretiminin biçiminden bağımsız bir nitelik parçacıdır. Öte yandan metanın mübadele değeri; bu kullanım değerlerinin birbirleri ile mübadele edilebilir olması, mübadele edilebilirliğin niceliksel yönüdür: x kadar A metası = y kadar B metası gibi.

Mübadele Değerinden Değere

Marx değer teorisini düşünsel olarak birbirine karşıt çalışan iki adımda inşa eder. İlkinde klasik ekonomi politişin, özellikle de Ricardo'nun yolunu takip ederek mübadele değerlerinden değere, ikincisinde; tersinden Hegel'in öz-görüngü diyalektiğini işe koşarak değerden mübadele değerine doğru ilerler ve nihayetinde para küresine ulaşır. Böylece değer kuramı bilgi kuramsal/teorik ve ontolojik açıdan kapitalist üretim biçimi eleştirisinin kökenine yerleştirilmiş olur.

İlk adımda, "zamana ve yere göre sürekli değişen bir ilişki", "tesadüfi ve sürekli değişen bir şey gibi görünen" (Marx ,2011: 50) mübadele değerinden soyutlamalar yoluyla değere ulaşılır. "Mübadele değeri, ancak, kendisinden ayıt edilebilecek bir içeriğin ifade tarzı, -'görünüm biçimi'- olabilir" (2011: 51). Soru, mübadele değerleri olarak; x miktarda A metasının, y miktarda B metası ile eşitlenmesini sağlayan, her ikisinde de ortak olabilecek bir üçüncü şeyin ne olduğudur. Metaların mübadele ilişkisini karakterize eden, x kadar A = y kadar B denklemini mümkün kılan şey, A ve B metalarının her türlü kullanım değerlerinden soyutlanmışlığıdır. Geriye böylece her iki metanın da emek ürünleri olması kalır. Fakat farklı kullanım değerleri olarak A ve B metaları (örn. keten bezi ve ceket) farklı somut emeklerin (dokumacılık ve terziilik) ürünüdürler, soyutlamanın onları kullanım değerleri yapan maddi unsur ve biçimlere kadar

derinleştirilmesi gerekir. Nitelikçe birbirinden farklı somut ve yararlı emek süreçlerinin soyutlanması ile soyut emeğe, somut emeğin ürünü olan kullanım değerlerinin soyutlanması ile herhangi bir amaçtan bağımsız olarak harcanmış eş nitelikteki farksız insan emeği olan değere ulaşılır. Soyut emek ve değerde, ne somut dokumacılık ve terziilik etkinliğinin, ne de ürünleri olan keten bezi ve ceketin yararlı biçimleri, özellikleri, duyulurluğu yani herhangi bir somutluğu kalır. Somut emek kullanım değerlerini üretirken; değer, salt soyut emeğin harcanması ile elde edilmiş olur.

Kullanım değerleri ve yaratıcısı somut-yararlı emek, üretim biçimlerinden bağımsız (makalenin ilk bölümünde tanımlanan) 'genel soyutlamalar'; değer ve soyut emek ise kapitalizmin 'belirli/özel soyutlamalar'ıdır. Genel soyutlama olarak kullanım değerleri ile ilgili Marx şöyle der: "kullanım değerleri, toplumsal biçimi ne olursa olsun, servetin maddi içeriğini oluşturur" (2011: 50). Somut emek için ise: "kullanım değerlerinin yaratıcısı, yararlı emek olarak emek, insanın bütün toplum biçimlerinden bağımsız bir varoluş koşulu, insan ile madde arasındaki madde alışverişini ve dolayısıyla insan hayatını mümkün kılan ezeli ve ebedi bir doğal zorunluluktur" (2011: 56) denilir.

Soyutlama sonucu elde edilen değeri ve ölçüsünü belirleyen; toplumsal olarak gerekli emek zamanı ve bunun miktarıdır. Burada tek bir meta kendi türünün ortalama örneği, metayı üreten emek ise ortalama soyut insan emeğidir. Ürünler kapitalizmde ihtiyaçlar gözetilip toplumsal olarak planlanarak üretilmezler, ancak dolaşım alanında kendilerini realize edebildikleri koşullarda, dolaşımın dolayımı ile evrensellik kazanabilirler. Değer bu yüzden toplumsal olarak gerekliliği içerir. Fakat bu soyutlama, çözümleme somutlaşmış bütünsellik inşa edildikçe; üretim alanı tamamlanıp tekrar dolaşıma geçilmesi ile kendisini realize edecektir. Marx'ın tüm diyalektiği soyut alınan değer tüm süreci katedip bütünselliği inşa ederek somutta başa, kendisine dönebilmesinin sürecidir. Marx analizin bu düzeyinde sadece, değer soyutlamasının düşünsel değil; kapitalist üretim biçiminde her gün gerçekleşen pratik bir soyutlama olduğunu vurgular (1979: 45). Dikkat edilmesi gereken nokta; kapitalist üretim biçiminin 'özel soyutlaması' olan değer Marx'ta kapitalist toplumun özünü oluşturan kategori olduğudur. Önemli olduğu için Marx'tan alıntılanacaktır. Soyutlama işleminden sonra;

Emek ürünlerinden ... arta kalan şey, aynı hayali nesnellikten, farksız insan emeklerinin donmuş birikiminden, yani hangi biçimlerde harcanmış olursa olsun, harcanmış insan emek gücünden başka bir şey değildir. Bu şeyler, artık yalnızca, üretimleri sırasında insan emek gücünün harcanmış olduğunu, kendilerinde insan emeğinin birikmiş bulunduğunu gösterir. Bunlar, hepsinde ortak olan bu toplumsal tözün⁶ kristalleri olarak değerlerdir meta değerleridir. (2011: 52)

Böylece genel soyutlama düzeyindeki ‘somut emek kullanım değerleri yaratır’ önermesinin kapitalist biçim altındaki karşılığı ‘soyut emek değer yaratır’ olur ve değer ontolojik olarak kapitalist toplumun özüne yerleştirilir. Fakat kapitalist toplumda tüm insan yaşamını egemenliği altına alan ve yabancılaşmaları yaratan bu özel/belirli soyutlamaların ‘sakladığı toplumsal ilişki’ üretim alanının konusu olacaktır. Marx başta dolaşım alanını elde eder.

Değerden Mübadele Değerine ve Paraya

Klasik ekonomi politikçiler değer ve değer büyüklüğünü belli kusurlara rağmen analiz ederler fakat, tersi hamleyi yapamamış; değerden zorunlu ifade tarzı ya da görünüm biçimi olarak mübadele değerlerine ve dolayısıyla değer biçimine ulaşamamışlardır (Marx, 2011: 89). Bu ikinci adımda Marx’ın yardımına Hegel koşar; değerden mübadele değerleri veya aynı şey demek olan değer biçimine ve değer biçiminden paraya doğru ilerleyen inceleme Marx’ın kendisinin de belirttiği üzere Hegel’in kendine özgü ifade biçimi ile, yani dil olarak dahi hocasıyla cilveleştiği (2011: 29) bölümlerdir. Marx metaların değer ilişkilerinin içerdiği değer ifadesinin gelişiminin o güne kadar çözülemeyen para bilmecesini de çözeceğini belirterek (2011: 60 ve 61) değerden değer biçimine ve değer biçiminden paraya yönelen diyalektiğin aynı olduğunu söylemiş olur.

Değer biçiminin analizine ‘Basit, tek başına veya rastlantısal değer biçimi’ bölümünde en basit denklemi ile başlanır. x kadar A metası = y kadar B metası veya x kadar A metası, y kadar B metası değerindedir. x kadar A metasının değerinin; B metasının belli bir miktarda (y kadar) cismi, B’nin kullanım değeri ile ifade edilmiş olduğu her aşamada göz önünde bulundurulmalıdır. (Marx’ın örneğinde: 20 yarda keten bezi = 1 ceket). Marx’a göre en olgunlaşmış hali para olacak olan değer biçiminin sırrı, bu basit değer biçiminde gizlidir. Basit değer biçimini karakterize eden özelliği kutupsallığıdır. A metası değerini, B metası ile ifade eder; A aktif, B pasiftir. B metası A’nın kendisini değer olarak tanıyabileceği aynadır. A’nın değeri, A’nın kendisinde görünemez, A’dan başka bir metada görelilik olarak ifadesini bulması gerekir. x kadar A metası = x kadar A metası, bir değer ifadesi değildir. A metasının değeri yalnızca görelilik olarak, yani bir başka metayla ifade edilebilir.

Değeri ifade edilen A, kendisiyle değer ifade edilen B’dir. Böylece Marx A metasının kendini bulacağı değer biçimini, görelilik değeri biçimi; A metasının değerinin üzerinden ifade edildiği (yansıdığı) biçimi eş değeri biçimi olarak adlandırır. Bu iki biçim, “aynı değer ifadesinin, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı, karşılıklı olarak birbirini gerektiren, ayrılmaz unsurları, aynı zamanda da birbirlerini dışlayan ya da birbirlerine karşıt uçları, yani kutuplarıdır” (2011:

61). Birbirlerini gerektirirler; biri olmadan diğeri olamaz. Karşit kutuplar olarak birbirlerini dışlarlar; aynı meta aynı değer ifadesinde aynı anda her iki biçimde görünemez.

Değer biçiminin zorunlu olarak görelî ve eş biçim kutupsallığını gerektirdiğini söylemek, değer ifadesinin bir 'yansıma ilişkisi' olduğu anlamına gelir. Marx metanın eş değer biçimini anlatmak için sıkça 'ayna', 'değer aynası' terimlerini kullanır. Kurulan ilişki, Hegel'in Öz Öğretisi'ni üzerine kurduğu 'yansıma' ilişkisidir. Hegel Öz Öğretisinin başında şöyle der: "Özün konumu genel olarak üzerine düşünmenin (ya da yansımanın [Reflexion]) konumudur. 'Reflexion' anlatımı ilkin ışık ile ilgili olarak kullanır ve onun doğru bir çizgide giderken parlak bir yüzeye çarparak onun tarafından yansıtılmasını anlatır." Öz mantığı şeylerin kendilerini olmadıkları gibi gösterdikleri mantıktır. "Dahası, tüm şeylerin bir Özü vardır dendiği zaman, bununla onların gerçekte kendilerini dolaysızca gösterdikleri gibi olmadığı anlatılır" (Hegel, 2014a: 222). Değer biçiminin kutupsallığı Marx'ın değer teorisindeki Öz mantığını ortaya koyar: Hegelci terimlerle öz (değer) kendisini kendinden başka bir şeyde (mübadele değeri) göstermek zorundadır.

Marx'ın 'yansıma ilişkisini' anlatmak için kullandığı metaforlar ilgi çekicidir. Aynadaki yansımayı, kişinin kendisini tanıması ile benzeştirip bir kişinin (Ali kişisi) kendi benliğini tanımasının, ancak kendisini benzeri başka biri (Veli kişisi) ile karşılaştırması ile mümkün olduğunu belirtip, "Böylece, Ali için, etten kemikten yapılmış Veli de, insan türünün görünüm biçimi olur" der (2011: 65). Görelî değer biçimini tartıştığı önemli bir paragraf ise Feuerbach'a atıfta bulunur: "Keten bezinin değer olarak varlığı, ceketle eşitliği içinde ortaya çıkar; tıpkı, Hristiyanın koyun doğasının, onun Tanrı'nın Kuzusuna (İsa'ya) benzerliğiyle ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi" (2011: 64). Hristiyan, bütünselliğine ancak Tanrı'nın kuzusunda (İsa) yansımış olarak erişir fakat tam da bu yolla açığa çıkan Hristiyan'ın doğası, kuzunun doğasıdır. Benzer şekilde bir kullanım değeri olan A metası değer olarak varlığını ancak aynasında, eş değerinde görebilir.

Basit şekilde görelî değer biçimi ve zorunlu değer biçiminin zorunlu kutupsal karşılığı verildikten sonra, *Kapital*'de değer biçiminin incelenmesi, parayı kendisinde barındırdığı için eş değer biçimi üzerinden yürür. Değerin dolaysız görünümü olmadığı için görelî değer biçimi hakkında söylenebilecekler azdır. Metanın eş değer biçimi bu basit haliyle dahi, bir başka metayla mübadele edilebilirliğinin biçimidir ve çelişkileri içerisinde barındırır. Fakat metalden biri aşağıda kabaca aşamaları verileceği üzere genel eş değer olduğunu kanıtlayacak ve paraya dönüşecektir.

Marx basit değer biçimindeki meta sayısını arttırarak denklemi uzatır, genişlemiş değer biçimine ulaşır. (x kadar A metası = özel eş değer y kadar B metası = özel eş değer z kadar C metası ...) Böylece bir görelî değer (A metası) ve birçok 'özel eş değer' (B, C gibi) ortaya çıkar. Fakat bu sonsuz seride her metanın görelî değer biçimi, diğer her metanın görelî değer biçiminden farklı sonsuz bir değer ifadeleri dizisi olacağı için, dizinin zaten içerdiği ters ilişkinin ifade edilmesi daha uygun olacaktır. (y kadar B metası = z kadar C metası = genel eş değer olarak x kadar A metası) Böylece metalar dünyası bu dünyanın dışında tutulan eş değer metaya 'genel eş değer'lik verirler, paraya geçiş sağlanır. Artık hepsi kendi değerini para haline gelen A metası üzerinden ölçebilecektir. Para mantıksal olarak çıkarılmış, para bilmecesi de çözülmüş olur. Böylece metanın içerisinde saklı bulunan kullanım değeri/değer arasındaki daha özsel çelişki, değer biçimlerinden geçip dışsal bir ifade kazanır: İlkin görünürdeki kullanım değeri/mübadele değeri çelişkisi ve nihayetinde en yüzeydeki meta/para çelişkisi.

Paradan Sermayeye

Marx ekonomi politığın eleştirisinde para kavramını değer ve sermayenin arasına yerleştirir. Para değerın zorunlu görünüş biçimi, son üründür ve en karmaşık halinde sermayenin ilk biçimine doğru evrilecektir. Paranın ortaya çıkışı ile bir yüzey biçim, görünüm alanı olarak düşünülebilecek 'dolaşım alanı'nın ilkel haliyle karşılaşmış olunur. Marx *Kapital*'in üçüncü bölümünü Para veya Meta Dolaşımı olarak adlandırır. Çünkü paranın inceleneceği üç temel momenti 'meta dolaşımı'nın üç temel özelliğine karşılık gelecektir. Mantıksal açıdan değerlerin ölçüsü olan para; dolaşım aracına ve son olarak 'para olarak para'ya doğru gelişim gösterir. Para, meta dolaşımını ilkin ideal olarak 'fiyat' biçiminde dolayimler. İkincisi 'dolaşım aracı', üçüncü olarak ise gerçek meta dolaşımının ürünü olarak kendisini dolaşımdan çıkarıp 'para olarak para' olur.

Marx ilk momentte (değerlerin ölçüsü) değer ile fiyat arasındaki farkların zorunlu olduğunu tartışır. Değerin fiyata eş olmamasının sırrı Marx'a göre kapitalizmin zorunlu fakat son kertede birbirini dengeleyen arz talep ilişkilerinde gizlidir. Değerin kendisini fiyat olarak göstermesi, gerçek değer ile fiyatın örtüşmesinin rastlantı olacağı; tipik öz-görünüm diyalektiğinin sonucu olduğu gibi, Marx'ın erken dönem Proudhon ve takipçileri ile yürüttüğü tartışmalardan çıkardığı derslerin özeti niteliğindedir.⁷ Konumuz açısından asıl önemli momentler paranın metalar arasında aracı haline geldiği M-P-M döngüsü ve para olarak varlığını sürdürebilmek için bu döngüden çıkıp kendini kullanım değerlerinden tamamen bağımsızlaştırarak servetin/zenginliğin genel biçimi olduğu 'para için para' biçimidir. Marx kullanım değeri ile değer arasındaki ayrışmanın doruğunu paranın dolayımçı rol üstlendiği ikinci momentte görür:

Mübadele süreci, “onları meta ve para diye ikiye ayırarak, kullanım değeri ile değer arasındaki, metalarda içkin karşıtlığı açığa çıkaran bir dış karşıtlık yaratır. Bu karşıtlıkta, kullanım değerleri olarak metalar, mübadele değeri olarak paranın karşısına çıkar” (2011: 111). Böylece satış (M-P) ve alış (P-M) tekrar değer biçiminin görelî ve eş değer biçimlerindeki kutupsallık mantığını takip ederek ayrışır. “Ne var ki, farklılıklarının bu birliği, kendisini her iki kutupta da tersine çevrilmiş olarak gösterir ve böylece, aynı zamanda, bunlar arasındaki mübadele ilişkisini gösterir” (2011: 111). Bunun üzerinden satış ve alış arasındaki ilişki, dolayısıyla M-P-M döngüsünün tamamlanması rastlantısallaşır ve krizlerin kökenini oluşturur. Çelişki, artık alış ile satış arasındadır. Görelî değer/eş değer, değer/fiyat, meta/para ve alış/satış, en baştaki Kullanım değeri/mübadele değeri (değer) arasındaki, her seferinde gitgide daha çok somutlaşan, kapitalist üretim biçiminin kendi içindeki çelişkili karakterini ifade eden mantıksal karşıtlıklar haline gelirler. Marx’a göre “Metanın gelişmesi bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama bunların bir arada bulunabilecekleri biçimi yaratır” (2011: 111).

Üçüncü momentte para her seferinde dolaşıma girip metaya dönüşüp dolayısıyla kaybolup tekrar para olarak ortaya çıkmaz, bu kez kendisini dolaşımdan tamamen yalıtarak kendinde para olarak donar. Böylece kendini kullanım değerlerinin prangasından kurtardığı gibi değer in doğrudan, gerçek ve kendisini sabitleyen cisimleşmesi haline gelir. Gömüleme, ödeme aracı ya da dünya parası olarak egemenliğini ilan eder. Paranın bu üçüncü biçimi kullanım değeri ile değer arasındaki çelişkilerin kırılma noktasına geldiği paranın para olabilmek için metaya dönüşmemesi gerekliliğinin zorunlu olduğu momenttir.

Bu son momentte sermayeye geçişi zorunlu kılan paranın çelişkileri açık hale gelir: Basit meta dolaşımında para metaya dönüştüğünde yok olmakta, dolayısıyla paranın para olarak kalabilmesi için dolaşımdan çıkması gerekmektedir. Diğer yandan para kullanım değeri/değer çelişkisinin en olgunlaşmış hali ile hem “soyut zenginliğin maddi biçimi”, hem de “maddi zenginliğin somut temsilcisi”dir (Marx, 1979: 144-145). Çelişkilerinin çözümü paranın kendisini arttırabilmesinden; kendisini değer olarak arttırabilen değer, yani sermaye olabilmesinden geçer. Bu ise hem dolaşımda bulunan, hem de bulunmayan, “kullanım değeri değer olma özel niteliğine sahip özel meta” (2011: 169) olan ‘emek gücü’nün alış-satışı ile sağlanır; dolaşım alanının bütünselliği kurulmuş olur. Geçiş sağlayan varsayım; üretimin öznel ve nesnel koşullarının birbirinden kopması, işçinin ikili özgürleşmesidir: Emek gücünden başka satacağı metanın olmaması ve kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarrufta bulunabilmesi.

Marx dolaşımdaki her meta gibi mübadele değerinin karşılığını ücret olarak alan, kullanım değeri ise alıcısına (kapitaliste) ait ve aradaki farkın ‘artık değer’

olduğu emek gücü ile sermaye küresine kadar ulaşıp dolaşım alanını oluşturur. Meta – mübadele değeri çelişkisinden değer biçimlerinden faydalanarak baştaki bu çelişki haricinde ekstra hiçbir karşıtlık ya da mantık aracı kullanılmadan öz-görünüm mantığı ile dolaşım alanı çıkarılır. Akıl yürütmenin bu aşamasında meta ve para küreleri tamlığına erişmiş, sermaye elde edilmiş ve kullanım değerleri ile değerler arasındaki çelişki uzlaştırılmış gibi görünür. Sermaye adeta Hegel’in İdeası, Kavramı gibidir. Marx’ın ifadesi ile bu yüzey, fakat zorunlu görünüm alanında tek sözü geçen, “Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’dır” (2011: 177). Fakat İşi Olmayan Giremez tabelasının arkasındaki üretim alanına geçildiği zaman ters yüz oluş açığa çıkar.

Bölüm III: Sermaye

Bu bölümde başta kısaca emek süreci ve değerlenme sürecinin birliği olarak kapitalist üretim sürecinden bahsedilip, mutlak ve görelî artık değer üretimleri tanımlanarak sermayenin birikim sürecine doğru hızlıca ilerlenecektir. Bölüm hem makalenin giriş kısmında bahsi geçen Hegelci Kötü Sonsuzluğu irdeleyip Marx’ın sermaye mantığındaki Kötü Sonsuzluğu açığa çıkarmaya çalışacak; hem de paralel olarak önceki bölümde görünüm alanı olarak oluşturulan dolaşım alanından, ters bir hamle ile sermayenin özsel artık değer üretim süreçlerine yoğunlaşarak Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’nin mercek altına alındığı birinci bölümde tanımlandığı haliyle ‘özdeki çelişki’yi yakalamaya çalışacaktır.

Bir önceki bölümün sonunda değerini arttıran değer olarak sermaye, meta ve paranın birliği olarak belirmişti. Emek gücünün karşılığı diğer her meta gibi dolaşım alanında gerçekleşirken, kapitaliste ait kullanımı üretim sürecinin konusudur. Marx Kapital’de üretim sürecine geçer geçmez üretimi, emek süreci ve değerlenme süreci olarak ayırır (bkz. 2011: 181-200). İlki insanın fiziksel ve zihinsel her türden emek dolayımı ile doğa ile kurduğu üretim biçiminin niteliğinden bağımsız kullanım değerleri üretimine dayalı genel soyutlamasını oluşturur. Grundrisse metnindeki karşılığı (Marx, 2014: 121-142) Marx’ın genel olarak üretimden; üretici tüketimi, tüketici üretimle özdeşleştirerek, üretim bölüşüm mübadele ve tüketim arasındaki organik bütünlüğe (Gerçek Sonsuz) ulaştığı bölümdür. Değerlenme süreci ise değer ve artık değerlerin yaratıldığı biçimi, özel soyutlamayı oluşturur. İkisinin birliği üretimin kapitalist biçimini oluşturur. Özel ve genel soyutlamaların konumlanması tahmin edilebileceği üzere inceleme ilerledikçe kritik hale gelecektir.

Değerlenme süreci artık değer üretimidir ve bunun iki yolu vardır. Marx başta iş gününü karşılığı emek gücünün değeri olan gerekli emek-zaman ve kapitaliste kalan artık emek-zaman olarak ikiye böler (2011: 228). Mutlak artık değer, iş

gününün uzatılması yoluyla elde edilen artık değer; buna karşılık görelî artık değer gerekli emek-zamanın kısaltılmasından ve bunun sonucu olarak iş gününün iki kısmının büyüklükleri arasındaki oranın değişiminden kaynaklanan artık değerdir. Emek üretkenliğinin artışı ile üretilen kullanım değerleri kütlesi artarken, toplam değer aynı kalır fakat emek üretkenliğindeki bu artış, gerekli emek-zamanı azaltarak artık değeri görelî olarak büyütür.

Kötü Sonsuzluk Tartışması

Marx *Grundrisse*'de emek üretkenliğini tartıştığı önemli bir pasajı sermayeyi Engel ve Sınır kavramları üzerinden Kötü Sonsuzlukla ilişkilendirir. Marx'ın verdiği örnekte başta işgünü gerekli emek-zaman ile artık emek zaman arasında $1/2$ 'ye $1/2$ bölünmüşken emek üretkenliği 2 katına çıkar, değer aynı kalır, kullanım değerleri 2 katına çıkar, böylece gerekli emek zamanı $1/4$ oranına iner. Öyleyse kapitalistin aynı artık değer-zamanını elde etmek için işçiyi sadece $3/4$ gün çalıştırması yeterli olurdu. Marx bunun böyle olmayacağını, kapitalistin işçiyi tam gün çalıştırıp artık değer-zamanını $1/2$ 'den $3/4$ 'e arttıracığını ve bunun bir 'zorunluluk' olduğunu şu sözlerle anlatır:⁸

Ama sermaye, servetin genel biçiminin — paranın — temsilcisi olarak, kendi sınırının ötesine taşmaya sınırsız ve ölçüsüz eğilimlidir. Her sınır onun için engeldir ve engel olmalıdır. Yoksa, sermaye, kendi kendini üreten olarak para olmaktan çıkar. Belirli bir sınırı engel olarak hissetmeyip, kendini bu engelde sınır olarak hissetseydi, gene kendisi mübadele değerinden kullanım değeri, servetin genel biçiminden onun belirli bir özsel varlığı düzeyine düşerdi. Bu niteliğiyle sermaye belirli bir artı-değer yaratır, çünkü sonsuz bir artık değer birden meydana getiremez; ama bundan daha fazlasını yaratmak için sürekli bir harekettir. Sermaye için artık değerın nicel sınırı yalnız doğa engeli olarak, sürekli olarak aşmaya çalıştığı ve sürekli olarak ötesine geçmeye çalıştığı zorunluk halinde vardır. (1999: 243, 244)

Marx'ın, Hegel'in İyi/Kötü Sonsuzluk tartışmasını üzerinden kurduğu Sınır (Grenze) ve Engel (Schranke) terimlerini aralarındaki kavramsal farkı gözeterek bir arada kullanması Sermayenin niteliğine dair önemli bir tartışmayı gündeme getirir. Başta terimlerin Hegel'in dizilimindeki yerine ve yöntem açısından önemine değinmek, Hegel felsefesine dönmek gerekir.

Hegel gerçek/kötü sonsuzluk ayrımını *Mantık Bilimi*'nin başlarında Belirli-Varlık bölümünde yapar. Sonluluk alanında Hegelci kavramlar olan Birşeyin olumsuzlanması ile Başkası ortaya çıkar, Birşeyin belirliliği Belirlenim, Başkasının belirliliği Yapı terimleriyle tartışılır, orta terimi ise Sınır kavramı oluşturur. Sınır,

Birşey tarafından özsel olan olumsuz bir şey olarak koyulursa, eş deyişle Birşey kendi içerisinde Sınırın ortadan kaldırılmışlığıysa; Sınır Engel, Sınır ile olumsuz bağıntıyı içeren Belirlenim Gerek olur, Gerek Engeli aşar ve Sonlu Birşey böylelikle kendi ötesine geçer, Sonsuzluğa geçiş başlar. Gerçek/Kötü Sonsuzluk ayırımına bu terimler setiyle bakılacak olursa; Gerçek Sonsuzluk, tüm Engellerin aşılması, Belirlenimlerin tamamının kendi öz-belirlenimi olması, Birşeyin her 'Başka'laşmasında gerçekte kendisine daha çok ulaşmasıdır. Kötü Sonsuzlukta ise Sonludan başlanılıp Sınırlar Engel haline gelip aşılsa bile; her seferinde yeni Sınırlar ortaya çıkar, Sonluluğa geri dönülür ve Birşey ve Başkası sürekli yenilenir. (Hegel, 2014b: 81-118)

Metaforik açıdan Gerçek Sonsuzluk, sonsuz olan sonlunun kendi gerçekliği içinde her seferinde kendini aşarak, aştığı şeyde tekrar kendisi ile buluşmasının, başlangıç ve sonu olmaksızın kendi içine geri bükülmesinin 'daire'sel hareketidir. Hegel'e göre diyalektiğin ilkesinin işleyebileceği, felsefeyi olanaklı kılan asıl Kavramdır. Kötü Sonsuzluk ise sonsuzun sonluya (vice versa), içkin hale gelememesinin, sadece erişilmez bir öte-yan kalmasının bitimsiz gidiş-gelişi, hep sonlulaştırılmış bir sonsuza ilerlemenin ama sonluda kalışın 'düz-çizgi'sidir. (bkz. Hegel, 2014b: 112)

Birşey bir Başkası olur, ama Başkasının kendisi bir Birşeydir, öyleyse benzer olarak bir Başkası olur, ve bu sonsuza dek sürer. Bu Sonsuzluk kötü ya da olumsuz sonsuzluktur, çünkü sonlunun olumsuzlanmasından başka birşey değildir; ama sonlu eşit ölçüde yeniden ortaya çıkar, öyleyse o denli de ortadan kaldırılmamıştır, -ya da bu sonsuzluk yalnızca sonlunun ortadan kaldırılmasının gereğini anlatır. Sonsuza ilerleme sonlunun kapsadığı çelişkinin – o eşit ölçüde Birşey ve bir Başkasıdır – bildirilmesinde takılır ve birbirini ortaya çıkaran bu belirlenimler arasındaki almaşın bitimsiz yinelenişidir. (Hegel, 2014a: 191-192)

Marx'ın yukarıda alıntılanan paragrafına dönülecek olursa; sermaye her Sınırı, Engel olarak görme ve özsel olarak onu aşma eğilimindedir, aksi halde sermaye olmaktan çıkardı. Dolayısıyla bir Sınır vardır, fakat sermaye her seferinde bu Sınırı Engel olarak görüp aşma eğilimindedir ve sermayeyi sermaye yapan tam olarak bu eğilimidir. Aksi takdirde sermaye, sermaye olmaktan, para olmaktan çıkıp kullanım değerleri düzeyine düşerdi. Fakat bir anda sonsuz bir artık değer yaratamadığı, Sınırı mutlak olarak aşamadığı için her seferinde parça parça yaratılan bir artık değer söz konusudur.

Grundrisse'in ilerleyen bölümlerinde tartışma daha nettir. Dolaşıma geçişi sağlayan ilgili bölümde sermaye, üretim ve değerlendirme süreçlerinin dışsal koşullara bağlı, dolaysız olmayan bir birliği (Gerçek Sonsuzluk mantığına ters)

olarak görülürken, çelişkinin çok daha temel ve içsel düzeyde kavranması gerekliliği belirtilip genel olarak üretimin değil, ama sermayeye dayalı üretimin Sınırı olduğu söylenir. Eğer sermayenin kendisini sermaye yapan genel eğilimi olan üretimin önündeki her Engeli aşmak yerine, üretime yeni engeller/sınırlamalar çıkardığı gösterilebilirse sermayenin, üretici güçleri geliştirmenin mutlak biçimi olmadığı ispatlanmış olacaktır. Marx gerekli emek ile canlı emek gücünün mübadele değeri, artık değer ile üretici güçlerin gelişimi, aynı şey demek olan paraya çevrilme sorunu ile üretim, ve yine mübadele değeri ile kullanım değerleri arasındaki sınırların ister üretim, ister sermaye yönünden yaklaşılsın; sermayenin her seferinde unutup kriz dönemlerinde hatırladığı aynı zorunlu Sınır olduğunu gösterir (Marx, 1999: 314-316 ve 2014: 388-390). *Grundrisse*'in bu can alıcı bölümden sonra dağınık notlar ve alıntılar yığınının dönüşmesinin de nedeni böylece ortaya çıkmış olur; Marx Sermaye ilişkisine dayalı üretim biçiminin zorunlu olmadığı, geçiciliğinin, tarihselliğinin anahtarını bulmuştur. Zira Marx sermayenin koyduğu Sınırların, gelişiminin belli bir aşamasında bu kez üretimin önündeki Engeller olacağını, sermayenin kendi kendini ortadan kaldıracağını keşfetmiştir.

Kullanım değerleri üretimi ve somut-yararlı emek *Kapital*'in başlangıcının biçiminden bağımsız üretimin genel soyutlamalarını oluşturmuş, üretimin kapitalist biçiminin özel/belirli soyutlamaları olarak ise değer ve soyut emek konulmuştu. Çözümlemenin bu düzeyinde en somutlaşmış özel/belirli soyutlama olarak Sermayenin kendi gerçek olan iç Sınırlarını bir yandan Engel olarak görüp onları aşmaya çalışmasının onu Sermaye yaptığı; diğer yandan bu uzlaşmaz çelişkiyi her aşma çabasının kendi varlığını genel soyutlama olarak, biçiminden bağımsız genel olarak üretimin (somut emek, kullanım değerleri üretimi) önüne Engel olarak çıkardığı tespit edilir.

Sermayenin dolaşım alanına geçmesi sırasında belirginleşen Kötü Sonsuzluk mantığı kökünü aldığı emek ve meta süreçlerine kadar derinleştirilir. *Grundrisse*'in metayı tartıştığı karmaşık bir bölümünün metanın çelişkisine dair ortaya koyduğu sonuç, yeni belirlilikleri mealen şöyle verir: Meta bir kullanım değeri olarak Engeli ile yabancı tüketimde karşılaşır ve ölçüsü bu spesifik ürüne olan talep; bir mübadele değeri olarak ise Engeliyle yabancı üretimde karşılaşır ve ölçüsü dolaşımında nesnelleşen emek olur. (bkz. Marx, 1999: 307 karşı. 2014a: 377) Marx bu çelişkiyi dolaşım alanının biçimsel çelişkilerinden ayırır:

Dolaşımın bütün çelişkileri yeni bir biçimde ortaya çıkar. Kullanım değeri olarak ürün, değer olarak kendi kendisiyle çelişki halindedir; yani belirli bir nitelikte, özgül bir şey olarak bulunduğu göre, belirli doğal özelliklerin ürünü, gereksinim özü olarak, ürünün değer olarak yalnızca nesnelleşmiş emekte sahip olduğu özü

ile çelişki halindedir. Ama bu kez sözkonusu çelişki, dolaşımında olduğu gibi artık yalnız, salt bir biçimsel ayırım olarak konmamıştır, kullanım değeri tarafından ölçülmüş olmanın, burada, bu ürün için değişenlerin gösterdiği gereksinim yoluyla ölçülmüş olması durumunda kesinlikle — yani toplam tüketimin gereksinimi yoluyla — belirlenmesidir. (1999: 307)

Böylece değer olabilmek için ‘toplumsal olarak gerekli olma’nın anlamı açık hale gelir. Diğer yandan çelişkilerin ‘uzlaşmaz’ niteliği belirginleşmiştir. Değerlenme süreci ile ilgili olarak ise uzlaşmaz çelişki kavramı Engel-Sınır mantığı ile özdeşleştirilerek şunlar söylenir:

Önce sermaye, işçileri gerekli emeğin üzerinde artık emek üretmeye zorlar. Sermaye ancak böyle değerlendirir ve artık değer yaratır. Ama, öte yandan, sermaye, ancak, artık emeğin artık değer olarak gerçekleştiği nitelikte ve ölçüde gerekli emeği ortaya çıkarır. Dolayısıyla artık emeği gerekli emek için koşul olarak ve artık değeri nesneleşmiş emek, yani değer için engel olarak koyar. ... Hem kendine özgü bir engel koyması, hem de öte yandan bütün engellerin ötesine doğru çabalaması, canlı bir çelişkidir.⁹ (Marx, 1999: 320-321)

Sermayenin kötü, sahte sonsuzluğunu Marx’ta belirgin ve görünür kılan terim ‘uzlaşmaz çelişki’ terimidir. Hegel gerçek sonsuzluğa dayalı tüm felsefesini çelişkilerin ‘aşılması’, ‘ortadan kaldırılması’ üzerine kurar. Hem *Büyük Mantık* hem de *Ansiklopedik Mantık*’ta sonsuzluk tartışmasının geçtiği bölümlerde, Türkçe’ye de doğru ve tam çevrilmiş olan ‘ortadan kaldırma’, Almanca’da ‘Aufheben’ sözcüğünün ikili anlamı üzerinde uzun uzadıya durur. ‘Aufheben’ çifte bir anlam taşır; hem olumsuzlamayı sona erdirmeyi, sonlandırmayı hem de olumlu olarak saklamayı, sürdürmeyi imler. “Böylece ortadan kaldırılan birşey aynı zamanda saklanan birşeydir ki, yalnızca dolaysızlığını yitirmiş, ama bu nedenle yok olmuş değildir” (Hegel, 2014b: 80 ve 2014a: 197). Birşeyin Başkasına her geçişinde gerçekte kendisi ile bir araya gelerek Gerçek Sonsuzluk olabilmesi, ancak aralarındaki çelişkinin sözcüğün bu ikili anlamı ile ‘ortadan kaldırılması’ ile mümkündür.

Marx’ın sıkça başvuracağı ‘uzlaşmaz çelişki’ kategorisi, Hegel’de sadece kötü sonsuzlukla ilişkili “çözülmeyen, her zaman yalnızca bulunduğunu bildiren”, “uzlaştırılarak gerçekliğe erişildiği sanılsa da ... içeriğini daha belirgin biçimlere açındıran mutlak çelişki” olarak *Mantık Bilimi*’nin bir-iki pasajında geçer (Hegel, 2014b: 105, 107). Marx’ın ekonomi politik eleştirisi ve sermaye diyalektiği-Hegel’in felsefesi nasıl çelişkilerin ortadan kaldırılmasına dayalı ise tersinden-çelişkilerin ‘ortadan kaldırılamaması’ uzlaştırılamaması; aksine her adımda daha belirgin hale gelişi üzerine kuruludur.

Özdeki Uzlaşmaz Çelişki

Marx'ın Sermaye küresinin, diyalektiğini bütünsel bir yöntem olarak değerlendiren Arthur gibi düşünürler tarafından Hegel'in Kavram'ına denk düşmesinden makalenin başında bahsedilmişti. Fakat bu bölümde görüleceği üzere Dolaşım alanında Para ile Metalar arasındaki çelişkiyi biçimsel açıdan çözen değerini arttıran değer olarak Sermaye; her döngüsünde üzerinden yükseldiği kendi temelini aşındıran ve çevrimini tamamlayabilmek için kendi ötesine, 'dışarıya' ihtiyaç duyan, uzlaşmaz çelişkilerini her seferinde geleceğe atarak Değeri oluşturan bir ilişki biçimidir.

Dolaşım alanının kendisini sürdürebilmesinin ancak değer kendi kendisini arttırabilmesi ile mümkün olduğu I. Bölümün önemli sonucu olmuştur. Mantıksal olarak dolaşım alanının görünümdeki tamlığı, kendisini döndürebilmesi, Marx'ın deyişle eş değerlerin eş değerlerle değiştirilmesi yasası ancak artık değer üretimi ile olanaklıdır. Artık değeri ortaya çıkaran emek gücünün alınıp satılması dolaşım alanında gerçekleşir ve her meta gibi kullanım değeri alıcısına (kapitaliste), değeri ise satıcısına (işçiye) aittir. Dolaşım alanındaki her meta gibi değeri, 'toplumsal olarak gerekli emek zaman' tarafından belirlenir, dolayısıyla değeri kendi üretimi için gerekli geçim araçlarının değerine eşit olacaktır. Marx böylece kritik 'meta' emek gücü ile 'eş değerleri eş değerlerle' mübadele edip dolaşım alanını tümler, iki alan arasındaki halka üzerinden üretim alanına geçip artık değer üretim süreçlerini inceler.

Sermayenin tüm üretim sürecinin özeti tabii ki verilmeyecektir, fakat 'özdeki çelişki'ye gelebilmek için Marx'ın önemli hamlelerinin hatırlatılması uygundur. İlk hamle "Emek süreci açısından bakıldığında birbirlerinden nesnel ve öznel faktörler, üretim araçları ve emek gücü olarak ayrılan aynı sermaye unsurları(nın), değerlendirme süreci açısından bakıldığında, ... değişmez sermaye ve değişir sermaye" olarak tanımlanmasıdır (Marx, 2011: 210). Fakat kritik hamle, işgününün gerekli emek-zaman ve artık emek zaman olarak ikiye bölünmesidir (bkz. Marx, 2011: 228). Gerekli emek-zaman; dolaşımdaki parça, emek gücünün değeri; işgününün, işçinin kendi yaşamını devam ettirmek için gereksinim duyduğu geçim araçlarını sağladığı kısmıdır. Artık emek-zaman ise kapitalistin nihayetinde kullanım değerini satın aldığı işçiyi, işinin kendi zorunlu ihtiyaçları ötesinde çalıştırdığı kapitaliste kalacak kısmıdır. Dikkat edilmesi gereken husus, Marx'ın burada tüm kapitalist üretimin ve toplumun, kapitalistleri ve işçileri içerisine alacak genişlikte bir zaman soyutlamasını yapmış olmasıdır.

Kapitalistin artık emek-zamanını arttırmasının ilk yolu işgününü uzatarak hem değerleri hem de kullanım değerlerini arttırmasıdır. Marx İngiliz Fabrika

Yasalarından, İngiliz sanayisinin farklı kollarındaki koşullara, vardiya sistemine, kadın ve çocuk işçilerin üretim sürecine sokulmasına kadar bir sürü ampirik veri sunar (bkz. Marx, 2011: 253-270). Fakat bu ampirik verilerden önem kazanacak olanı mutlak artık değer üretiminin aşırı nüfusla beraber gelişmesi ve fazla nüfusun yoksullukla özdeşleştirilmesidir (2011: 263). Marx *Kapital*'in mutlak artık değer bölümünün sonunda (birçok okuyucunun gözünden kaçan) nüfus ile zaman olarak işgünü ve artık değer arasındaki ilişkileri özdeşleştirir:

Bir toplumun toplam sermayesi tarafından her gün harekete geçirilen emek, tek bir iş günü olarak ele alınabilir. Örneğin, işçilerin sayısı bir milyon ve bir işçinin ortalama iş günü 10 saat ise, bu durumda toplumsal iş günü 10 milyon saatten meydana geliyor demektir. Sınırları ister fiziksel isterse toplumsal olarak çizilmiş olsun, bu iş gününün uzunluğu verilmiş iken, artık değerın kütlesi ancak işçi sayısının, yani işçi nüfusunun artması yoluyla artırılabilir. (Marx, 2011: 298)

Sermaye artık emek-zaman yaratmak için illa işgününi uzatmak zorunda değildir. Aynı miktarda işgünü içerisinde daha çok nüfus işe koşularak daha çok artık zaman elde edilebilir, bunun için de daha çok gerekli emek-zamanının harekete geçirilmesi gerekir. Dolayısıyla sermayenin mutlak artık değer üretimine karşılık düşen eğilimi nüfusu olabildiğince arttırmaktır. Fakat görelı artık değer üretiminde; sermayenin, işgününi iki kısmı arasındaki ilişkinin nüfus üzerinden de izlenebilen mantığı farklılaşacaktır.

Emeğin üretkenliğinin artması ile görelı artık değerın üretimi doğrudan değil, aslında dolaylı olarak gelişir. Bir metanın değeri, hem kullanımında geçen emek miktarı hem de üretimi sırasında kullanılan emek araçlarında içerilmiş emek kütlesi ile belirlenir. Emeğin üretkenliğindeki artış ile hem metanın hem de işçi için gerekli tüketim araçlarının değeri ve böylece emek gücünün değeri de düşecektir. Marx değer düşüşlerini karşılaştırarak şu sonuçlara ulaşır: “Metaların değerleri emeğin üretkenliğiyle ters orantılıdır. Meta değerleriyle belirlendiği için, emek gücünün değeri de böyledir. Buna karşılık, görelı artık değer, emeğin üretkenliğiyle doğru orantılıdır. Görelı artık değer, emeğin üretkenliği yükselirse artar, düşerse azalır” (2011: 311-312). İşgününi iki parçası açısından olan zorunlu emek-zamanının kısalması, kapitalistin işgününi aynı tutması ve böylece artık emek-zamanını oransal olarak arttırmasıdır.

Marx görelı artık değer üretimi ile sermayenin değişmez kısmındaki (hammadde, üretim araçları) artışın değişir kısmındaki (işçi) artıştan çok olacağını manifiyür bölümünden itibaren tartışmaya açar (2011: 348). Makine kullanımı ile emek marjinalleşir; tek bir aileyi ayakta tutmak için gerekli emek zaman bölünerek kadın ve çocukları emek gücü piyasasına çeker. Artık değerın değişir sermayeye

oranı olan artık değer oranı ancak işçi sayısı küçültülerek büyür (2011: 378). Nihayetinde makine kullanımının özündeki çelişki; sermayenin (kendisi bunun bilincinde olmasa bile) işçi sayısındaki görece azalmayı, sadece görece artık emek-zaman artışıyla değil, aynı zamanda mutlak artık emek-zaman artışıyla dengelemek için iş gününü uzatma eğilimi olarak tanımlanır (2011: 390). Marx'ın görece artık değer üretiminin mutlak artık değer üretimini geri çağırdığı bu kritik çelişkinde tekrar nüfus tartışmasını açması rastlantı değildir:

... makinenin kapitalist biçimde kullanımı, bir yandan iş gününün ölçsüz bir biçimde uzatılması için güçlü yeni dürtüler yaratır ve ... diğer yandan, kısmen işçi sınıfının daha önce el atmadığı katmanlarını sermayenin hizmetine sunarak, kısmen makineyle yerlerinden edilen işçilerin açıkta kalmalarına yol açarak, sermayenin yasasına boyun eğmek zorunda bulunan bir artık işçi nüfusu meydana getirir. (2011: 390-391)

Görece artık değer üretimi ile gerekli emek-zaman, artık emek-zamana göre oransal olarak azalır; daha fazla artık emek-zaman ortaya çıkar. Daha fazla artık emek-zamandan faydalanmak isteyen sermaye tek bir işgününü uzatamayacağı koşullarda aynı işgününün daha fazlasını, daha çok artık emek-zamanının bir araya gelmesini ister. Bunun da yolu çalışan nüfusun arttırılmasıdır. Fakat görece artık değer üretimi, gerekli emek-zamanın azalması olduğu ölçüde tüm işgünlerinin toplamı olarak çalışan nüfusun azalması dışında bir şey değildir. Sermaye gerekli emek-zamanlarını azaltarak, böylece çalışan nüfusun bir kısmını gereksizleştirerek daha yüksek görece artık değer elde etme eğilimi ile; aynı işlemi tekrar ve tekrar, daha fazla sayıda tekrarlayarak, üretimini ve dolayısıyla üretim için ihtiyaç duyduğu nüfusu arttırıp kendini mutlak olarak da arttırma eğilimini, bir ve aynı anda içerisinde taşır: Marx'ın canlı çelişkisi. *Grundrisse*'deki özgün ifadesi ile:

Sermayenin eğilimi, çalışan nüfusu çoğaltmak kadar, bunun gerekli bölümünü sürekli azaltmaktır (bir bölümü sürekli olarak gene yedekte tutmaktır). Nüfusun çoğalması da bunun azalması için başlıca araçtır. Aslında, bu ilişkinin tek bir işgününe [gerekli emeğin ve artık emeğin] uyarlanmasından başka bir şey değildir. Modern nüfus teorisinde ortaya konulan, oysa anlaşılmamış bulunan bütün çelişkiler bu noktada toplanır. Artık emeğin konusu olarak sermaye, aynı zamanda ve aynı anda gerekli emeğin konması ve konmamasıdır; yalnız böyle ise ve aynı zamanda değilse, sermayedir. (2014: 301-302)

Kapital'in tartışmasız en önemli dersleri, eserin son kısmını oluşturan 'Sermayenin Birikim Süreci' sürecinde verilir. Kısmın üç momenti; artık değerinin tamamının kapitalist tarafından harcandığı böylece yeni sermaye yaratımı

için kullanılmadığı basit yeniden üretim, artık değerın sermayeye dönüştüğü sermaye birikimi ve üçüncüsü mutlak ve görelı artık değer üretimlerinde gerekli ve artık emek-zaman kavramlarında örtük olarak bulunan nüfus yasasının da somutlaştığı son başlık, 'Kapitalist Birikimin Genel Yasası'dır. Makalenin sorunsalları üzerinden;

Birinci bölüm üretim alanına geçilirken varsayılan 'emeğin ikili özgürleşmesi'nin sermaye diyalektiğinde gerçekleşmiş olduğunu tartışır. Böylece özel bir soyutlama olarak kapitalist üretim biçiminin, genel soyutlama düzeyine düşen emeğin nesnel ve öznel koşullarının birliğini parçalayarak genel soyutlamaya 'karşıt' çalışan niteliği açığa çıkmış olur (Marx, 2011: 551-552). Kısaca; işçinin üretken tüketimi artık değer üretimidir, kapitaliste aittir; tüketken üretimi ise kendisi için gerekli değerdir. Üretken tüketim ile tüketken üretimin tamamen farklı şeyler olması genel olarak üretimin organik bütünlüğünü bozar.

İkinci bölüm artık değerın sermayeye dönüşmesinin ancak ek üretim araçları ve ek emek güçleri (ek nüfus) ile mümkün olduğunu tartışır. Değerın kendisini arttıran değer (sermaye) olabilmesi her seferinde kendisini değiştir ve değişmez sermayenin maddi unsurları olarak yeni nüfusa ve yeni üretim araçlarına yönlendirebilmesi ile olanaklıdır. Böylece en baştaki 'değer'in ve ölçüsü 'toplumsal olarak gerekli emek-zamanı'nın açık anlamı belirginleşir: "artık değer, yalnızca, değeri olduğu artık ürün, yeni bir sermayenin maddi unsurlarını zaten içerdiği için sermayeye dönüştürülebilir" (Marx, 2011: 562). Artık değerın sermayeye dönüşümü ve değer belirleniminde gerekli emek-zaman ile birlikte artık emek-zaman parçacığının da bulunabilmesi, (tüm artık ürünün sermayeye dönüştüğünün varsayıldığı bu düzeyde) dışarıda duran maddi ek üretim ve ek geçim araçlarının ancak (toplumsal açıdan gerekli emek-zaman miktarı olarak) 'değer' belirlenimine tabi olabilmesi, 'içkinleşebilmesi' ile mümkündür. Marx, çözümlemesinin en başında, değeri toplumsal olarak gerekli emek-zaman miktarı olarak soyutlarken üretilen artık ürünün gerçekte de olduğu üzere peyderpey yeni (ek) üretim araçlarına ve ek emek güçlerine dönüşümünü varsaymış ve toplumsal gerekliliğin ek üretim araçları ve ek nüfusu da içermesi yönündeki gerçeklikteki zorunluluğunu ispatlamıştır.

Metaların 'değeri', 'toplumsal olarak gerekli emek-zaman miktarı' tarafından belirlenir ve tüm metalar dünyasının bir bütün olarak alınması durumunda değer; toplamı olduğu birbirine karşıt çalışan gerekli emek-zaman ve artık emek-zamanın 'uzlaşmaz çelişki'sidir. Çelişkinin en somutlaşmış hali, genel olarak değişmez sermayenin değiştir sermayeye oranla çok daha fazla artacağını tartışan son bölümün somutta 'nüfus yasasıyla'; nüfusun görelı bir artık, aşırı nüfus haline geleceği sonucuyla açık hale gelir: "işçi nüfusu, bizzat kendisi

tarafından üretilen sermaye birikimi ile birlikte, giderek büyüyen bir ölçüde, kendisinin görelî artık nüfus haline getirilmesinin araçlarını da üretiyor” (Marx, 2011: 610).

Metanın ikili karakteri ortaya çıkmıştır: Görelî aşırı nüfus yoksullukla özdeş görülür; kullanım değerleri açısından bir kutupta zenginlik birikimi, diğer tarafta sefalet, acı, cehalet. Değer açısından ise uzlaşmaları mümkün olmayan iki farklı zamansallık ve belli bir eşikten sonra kullanım değerlerinin biçimi olmaktan çıkış.

Sonuç

Bu makalede birbirinden bağımsız ele alınabilecek, her biri farklı makalelerin konusu olabilecek birçok temaya değinilmiştir. Ya da görünen budur. Gerçekte ise Marx’ın yönteminin bütünlüğü hem kuran hem de yıkan; kurarken yıkan bir diyalektik olduğu düşüncesi ile Sermayenin serüveni *Kapital* ve *Grundrisse*’in kritik geçişlerinden takip edilmeye çalışılmıştır. Diyalektik yöntem bütünselliğinden ayrı ele alınamaz. Dolayısıyla Hegel’in diyalektiğinin yuvası nasıl *Mantık Bilimi* ise, Marx’ın diyalektiğini anlamak için ekonomi politik eleştirisinin bütünselliği içinde ele alınması zorunludur. Hatlardan biri yönleme Sermaye eleştirisinden, *Katki*, *Kapital* ve *Grundrisse*’in sistematik kurgusundan odaklanmaktır. Diğer hat ise Marx’ın Hegelci diyalektiğin eleştirisini verdiği önemli eseri *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’nin dikkatli bir okumasıdır. Her iki hat da *Feuerbach Üzerine Tezler*’in 4.sünde buluşur:

Feuerbach, dinin insanı kendi kendisine yabancı kıldığı olgusundan hareketle dünyayı, biri tasavvur konusu olan dinsel dünya, diğeri gerçek dünya olmak üzere ikiye bölüyor. Yaptığı şey, dinsel dünyayı maddi temeline indirgemek. Bu iş bir kez tamamlandı mı, esas işin hala beklediğini görmüyor. Özellikle, maddi temelin kendi kendisinden kopup gökyüzünde bağımsız bir saltanat kurması olgusu, gerçekte, ancak bu maddi temelin iç parçalanışı ve iç çelişkisi ile açıklanabilir. Demek ki, ilkin bu temeli kendi çelişkisi içinde anlamak, sonra da çelişkiyi yok ederek, bunu edimsel olarak devrimden geçirmek gerekir. Öyleyse, örneğin yersel ailenin göksel ailenin gizi olduğu keşfedilince, artık kuramsal olarak eleştirilmesi ve edimsel olarak devrimden geçirilmesi gereken birincisidir. (Marx K ve Engels F, 2006:60)

Marx’ın Hegel’den çıkardığı en önemli ders, diyalektiğin sistematik olarak görünümünün altındaki özlere ulaşip Feuerbach’ın yaptığı gibi durmak ya da Hegel’in yaptığı gibi bunları yanılısamalı bir biçimde edimselleştirmek değil, çelişkilerin bulunduğu temeli devrimden geçirmektir. Makalede tartışılan

konuların, çıkarılan derslerin derli toplu biçimde basitçe sunulması uygun olacaktır.

Giriş bölümünde makalenin içeriğine dair bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, Dia-Mat teorileri eleştirilirken Yeni Diyalektikçilerin bütüncü yaklaşımları övülmüştür. Fakat felsefeyi son kertede bir dizge sorunu olarak gören Hegel'in *Mantık Bilimi*'nin iç dizilimini alıp farklı şekillerde de olsa Marx'ta bulmaya çalışmaları, başta iki temel sorunsal açısından tartışma konusu haline getirilmiştir: Kötü Sonsuzluk tartışması ve Marx'ın Hegelci Kavram Mantığına getirdiği eleştiriler. Kötü Sonsuzluk tartışması III. Bölüme atılırken, ikinci tartışma Marx'ın yönteminin kendi yazdıklarından, Hegel'e getirdiği eleştirilerden anlaşılması motivasyonu ile I. Bölümün yoğunlaştığı *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin yoğun okumasına kaydırılmıştır.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde eleştirinin devletten sivil topluma, *Katki*'de ise bu kez sivil toplumdan ekonomi politığe kaydırılması, içeriksel ve yönetsel süreklilikleri çağrıştırmaları açısından çarpıcıdır. Marx'a göre Hegel sadece Feuerbach'ın saptadığı gibi sadece özne ile yüklem konumlarını değiştirmemekte; Kavrama ulaşabilmek için Öz alanının olgusallığını da tahrif etmekte, çelişkileri yanılısamalı bir biçimde bastırmaktadır. Hegel'in *Mantık Bilimi*'ndeki geçişini de doğru bulmayan Marx, Hegel'in en büyük hatasını iki farklı karşıtlık biçimini karıştırmasında bulur: İki farklı özün gerçek karşıtlıkları ile tek bir özün kendi içerisindeki gerçek olmayan karşıtlığı. Marx böylece kendi öz-görünüm diyalektiğini temeldeki karşıtlıkların niteliğinin açık hale getirilebilmesi yönünde kurar. Böylece kendi soyutlamalarını güçlü kılanın sırrı da ortaya çıkar: Marx soyutlamalarını özler-görünümler hiyerarşisinin iki farklı düzeyinde alıp her seferinde; daha genel olan, daha Öz düzeyindeki genel soyutlama ile görünümsele düzeydeki özel/belirli soyutlama arasındaki diyalektik gidiş gelişleri araştırır.

Ekonomi politığın eleştirisinde kullanım değerleri üretiminin biçiminden bağımsız genel soyutlamayı, değerler ise metanın kapitalist biçime bağlı özel/belirli soyutlamalarıdır. Çözümlemenin bu ilk düzeyinde metanın değerinin tüm kullanım değerlerinden soyutlanarak üretimi için gerekli toplumsal olarak gerekli emek zamanı olduğu tespiti yapılır. Hegel'in diyalektiğinde olduğu gibi bu 'soyut' düzeye diyalektik gidiş gelişlerle 'somutta' geri dönüldüğü zaman 'bütünlük' kurulmuş olacaktır. Marx makalenin II. Bölümünde kabaca üzerinde durulduğu gibi sadece değer/kullanım değeri çelişkisini alarak özsel olandan görünüme, değerden mübadele değerleri ve paraya yönelen diyalektik hamleleri yapar, kapitalizmin en geniş yüzeyi, görünümle dünyası olan eş değerlerin eş değerlerle mübadele edildiği Dolaşım alanını oluşturur. Bu düzeye

kadar Hegel'in öz-görüngü diyalektiği takip edilir, üretimde artık değer kaynağı olacak olan kapitalizmin özel metası emek gücünün dolaşıma dahil edilmesi ile Dolaşımın bütünselliği sağlanmış gibi görünür. Fakat metanın üretilip Sermaye haline gelip tekrar dolaşıma sokulması, Sermayeye dayalı üretimin 'uzlaşmaz çelişkilerini' de ortaya çıkaracaktır.

Makalenin son bölümünün ilk kısmı aslında, Sermaye mantığını Hegel'in Kavram mantığı ile eş gören yeni diyalektik ekolünün yaygın görüşüne karşı Sermayenin Kötü Sonsuzluğunu tartışma konusu yapar. Marx Sınır-Engel kavramlarından ve aralarındaki ilişkiden en çok *Grundrisse*'in iki farklı bölümünde, görelî artık değer üretimini tartışırken ve sermayenin yeniden dolaşıma girdiği uzunca bölümde faydalanır. *Grundrisse*'in görelî artık değer üretiminde Sermayenin gerçekte Sınırı olan işgününü Sınırı olarak görmeyip, Engeli olarak hissetmesi ve aşmaya çalışması eğilimin onu Sermaye yapan şey olduğunun söylenmesi, gösterilmeye çalışıldığı gibi *Kapital*'in ilgili bölümünde zamansallıklar üzerinden kurulan mantıkla eşittir. Fakat bir bütünlüğe Kötü Sonsuzluk denilebilmesi için Hegelci terminoloji ile her seferinde Sınırına geri düşmesi gerekir, ilgili bölümdeki tartışma karşı argümanlara açıktır.

Sermayenin dolaşıma girdiği bölüm ise; Sermayeyi, Sermaye yapan Sınırlarını Engel olarak görme eğilimi, her kriz döneminde gerçekte aşamayacağı kendi Sınırlarının farkına varması ile açıktan Kötü Sonsuzluk tartışmasıdır. Daha önemlisi Marx Sermayenin kendi iç Sınırlarının belli bir noktadan sonra genel olarak üretimin önünde Engel olacağını gösterir, böylece üretici güçlerin Sermaye Engeline aşmaları gerekecektir. Bu haliyle özel/belirli soyutlamanın, genel soyutlama ile uzlaşmaz, uzlaştırılmaz niteliği de açık hale gelir. Marx'ın bu yeni düzeyde ortaya çıkan çelişkileri, metanın ilk biçimsel çelişkilerinden ayırması makalede alıntılındığı ve kavramın Hegel'de hep Kötü Sonsuzlukla ilişkilendirildiği üzere, gerçek çelişkilerden bahsettiğini gösterir.

Gerçek çelişki özde; toplumsal olarak gerekli emek-zaman olan değer birbire karşıt çalışan toplamı ve bölündüğü parçaları arasındadır. Makalenin son kısmı Marx'ın mutlak ve görelî artık değer üretimlerinin gözden kaçan çok basit ama temel bir ilişki ile; zamanın aslında nüfus olması, Sermayenin zamanı nüfusla doldurması ile okunması gerektiğini önerir. Mutlak artık değer üretimi nüfusun üretimidir. Görelî artık değer üretimi ise bir yandan değer temelinin nüfus olduğunu unutup, nüfusun bir kısmını gereksizleştirerek artık değer oranını arttıran bir 'görelî' artık değer üretimidir. Diğer yandan ise elde ettiği görelî artık değer oranlarını daha çok nüfusla arttırmaya çalışan 'mutlak' artık değer üretimidir. Sonuç ise artan toplam nüfustaki sayısı hem oransal hem de mutlak olarak artan, yedekte tutulan iş gücü, gereksiz ek nüfustur. Sermaye, sermaye

olmaya çalıştıkça emek üretkenliğini arttırarak kendi temelini daraltmakta, emek zamanını değer belirleyicisi olmaktan çıkarmaktadır.

Makalenin sonunda sermayenin artık emek-zamanı isterken, gerekli emek-zamanı azaltmaya çalışmasının canlı bir çelişki, fakat sermayenin tam olarak bu çelişki olduğu, iki artık değer üretme biçimi ve zaman-nüfus ilişkileri ile incelendi. *Kapital*'in son bölümlerindeki sıralama takip edilerek; genel ve özel/belirli soyutlamalar arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın emeğin nesnel ve öznel koşullarının birbirlerinden kopuşu ile açık hale gelişi, sermayenin 'değer' yasasını sürdürebilmesinin hep bir 'dış'ın, ek nüfus ve ek üretim araçlarının 'içkinleştirilebilmesi' ile mümkün olduğu tartışıldı. Böylece en soyut değer belirlenimin her şeyden önce 'özde çelişki' gerekli emek-zaman ve artık emek-zaman arasındaki uzlaşmaz çelişki olduğu, Sermayenin varlığını sürdürebilmek için hep bir 'dış'a değer yasasına tabi hale getirmek zorunda oluşu, her döngüsünde kendi yıkılışını daha fazla hazırladığı açık hale geldi.

Sonnotlar

¹ Hegelci kavram ve terimlerin ilk harfleri Aziz Yardımlı çevirisine uyularak teknik olduğunu, Marx'ın diyalektiğinin üç uğrağı olan meta, para ve sermayenin de Hegelci diyalektikle ilişkili olduklarını vurgulamak için uygun görülen yerlerde büyük harfle yazılmıştır.

² Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde mantığın dışarıdan dayatılmasına dair yaklaşımı, Dia-Mat teorilerinin ikameciliğini eleştirmek için de kullanılabilir.

³ *Kapital*'in Almanca baskısında 'kern' (Marx ve Engels, 1962: 27) İngilizce baskısında ise 'kernel' (Marx ve Engels, 2010: 19) olan terim Türkçeye 'çekirdek' olarak çevrilmesi gerekirken 'öz' olarak çevrilmiştir. Fakat çekirdek de bir Öz alanı kategorisidir.

⁴ Almancası 'hölzerne Eisen' (Marx ve Engels, 1981) olan terim Oxford University Press basımındaki (Marx, 1970) İngilizce çevirisine, metaforik 'wooden sword' kullanımına uygun biçimde 'tahtadan kılıç' olarak çevrilmiştir.

⁵ Çalışma boyunca Türkçe kaynak olarak kullanılan Sol Yayınları çevirisinde (Marx, 1997) Marx'ın *Eleştirisi*'de amaçladığından çok farklı sonuçlara yol açacak çeviri hataları görülmüştür. Almanca 'Wesen' İngilizce 'Essence' olan terim çoğu yerde 'Varlık' olarak çevrilmiştir. Makalede bu terimler aslına uygun biçimde 'Öz' olarak değiştirilmiştir.

⁶ Almanca orijinali ve İngilizce çevirisi baz alınarak 'töz' olarak çevrilmiştir: Substanz (Marx ve Engels, 1962: 52) substance (Marx ve Engels, 2010: 48). Fakat 'töz' de Hegel'de bir Öz kavramıdır.

⁷ Marx'ın parayı mantıksal olarak zorunlu üçüncü olmaktan çok elenebilir bir rastlantı

olarak gören nominalist para görüşü savunucularıyla giriştiği tartışmalar için bkz. (1999: 47-69)

⁸ Çeviri farklılıklarının önüne geçmek ve terimsel uygunluğu sağlamak için alıntılarda değişim değeri mübadele değeri olarak, artı değer artık değer ve zorunlu emek-zaman gerekli emek-zaman olarak değiştirilmiştir. Çoğu zaman karıştırılarak birbirleri yerine kullanılan Hegelci Sınır Grenze (Limit) ve Engel Schranke (Barrier) terimleri orijinal metinlere uygun olarak değiştirilmiştir. (bkz. Marx ve Engels, 1983; Marx, 1973)

⁹ *Grundrisse*'in alıntılanan bölümünde Sol Yayınları basımında (Marx, 1999) Schranke kelimesi yanlışça Sınır olarak çevrilmiş, alıntı *Marx-Engels-Werke Band 43* (1983: 336) metnine sadık kalınarak düzeltilmiştir.

Kaynakça

Albritton R ve Sekine T (1995). *A Japanese Approach to Political Economy: Unionist Variations*. Macmillan: London.

Albritton R ve Simoulidis J (der) (2015). *Yeni Diyalektik ve Politik İktisat*, Çev. ed. E V Elgür, NotaBene Yayınları: Ankara.

Arthur C J (2004). *The New Dialectic and Marx's Capital*. Brill-Liden: Boston.

Feuerbach L A (2008). *Hristiyanlığın Özü*. Çev. O Özgül, Say Yayınları: İstanbul.

Hegel G W F (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. Çev. C Karakaya, Sosyal Yayınlar: İstanbul.

Hegel G W F (2014a). *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi-I: Mantık Bilimi (Küçük Mantık)*. Çev. A Yardımlı, İdea Yayınevi: İstanbul.

Hegel G W F (2014b). *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*. Çev. A Yardımlı, İdea Yayınevi: İstanbul.

Marx K (1970). *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. Çev. J O'Malley, Oxford University Press: London.

Marx K (1973). *Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*. Çev. M Nicolaus, Penguin Books: London.

Marx K (1979). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S Belli, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Çev. K Somer, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (1999). *Grundrisse: Ekonomi Politikiğin Eleştirisinin Temelleri (Ham Taslak) 1857-1858 [Birinci Kitap]*. Çev. A Gelen, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (2011). *Kapital: Ekonomi Politigin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*. Çev. M Selik ve N Satlıgan, Yordam Kitap; İstanbul.

Marx K (2014). *Grundrisse: Ekonomi Politigin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. 1953 Dietz Verlag Baskısından Bazı Bölümleri Seçip Aynen, Bazı Bölümleriye Özetleyerek Çevirip, Baskıya Hazırlayan S Nişanyan, Birikim Yayınları; İstanbul.

Marx K ve Engels F (1962). *Werke Band 23*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (1981). *Werke Band I*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (1983). *Werke Band 42*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (2006). *Felsefe İncelemeleri*. Çev. C Eroğul, Yordam Kitap: İstanbul.

Marx K ve Engels F (2010). *Collected Works Volume 35 Karl Marx - Capital Volume I*. Çev. S Moore ve E Aveling , Lawrence & Wishart : London.

